

Дакумент

Тэрытарыяльная ці нацыянальная? Дыскусія аб Грамадзе на III канферэнцыі Камуністычнай партыі Заходняй Беларусі

III канферэнцыя КПЗБ, якая праходзіла з 5 па 18 студзеня 1926 г. у Маскве – важная падзея ў гісторыі гэтай партыі. Яе правядзенне прыпала на адзін з вызначальных перыядаў развіцця камуністычнага руху ў міжваеннай Польшчы наогул і ў Заходняй Беларусі ў прыватнасці. Асноўнай праблемай, якая абмяркоўвалася падчас канферэнцыі, быў перагляд тактыкі партыі ў сувязі са змяненнем знешнепалітычнага курсу СССР. Папярэдня, II канферэнцыя КПЗБ, якая адбылася ў лістападзе 1924 г., вызначала курс на падрыхтоўку ўзброенага паўстання, што ва ўмовах пачатку 1926 г. ўжо не было актуальным. Значнае месца на III канферэнцыі займала таксама абмеркаванне ўнутранай сітуацыі ў КПЗБ у сувязі з праблемай так званай “сэцэсіі” пад кіраўніцтвам М.Гурына і “Старога”.

Вялікае значэнне канферэнцыі абумовіла дастаткова шырокае яе асвятленне ў савецкай гістарыяграфіі заходнебеларускага рэвалюцыйнага руху¹. Асабліва падкрэслівалася, што “яна нацэліла камуністаў Заходняй Беларусі на барацьбу за стварэнне адзінага фронту рабочага класа і рэвалюцыйнага саюза рабочых і сялян, за ўтварэнне рабоча-сялянскага ўраду”².

Трэба, аднак, адзначыць, што большасць даследчыкаў пры апісанні працы III канферэнцыі КПЗБ выкарыстоўвалі ў якасці крыніцы толькі выніковыя дакументы канферэнцыі, выдадзеныя адразу пасля яе заканчэння³. Пры гэтым абміналася ўвагай тое, што ў той час у камуністычнай партыі яшчэ дапускаўся адносны плюралізм поглядаў на тую ці іншую праблему. Гэта прыводзіла да працяглых дыскусіяў, падчас якіх кожны з дэлегатаў партыйнага мерапрыемства мог выказаць уласную думку, не заўсёды згодную з меркаваннем большасці партыі.

¹ Асабліва падрабязна III канферэнцыя КПЗБ разглядалася ў выданні “Рэволюционный путь Компартии Западной Белоруссии (1921-1939 гг.)”, под ред. А.Н.Мацю и В.Е.Самутина, Мн., 1966, с. 116-120, а таксама ў манаграфіі Т.Ю. Глінскай “КПЗБ – руководитель освободительной борьбы трудящихся Западной Белоруссии, 1924-1928 гг.”, Мн., 1965, с. 96-100.

² Полуян В.А., Полуян И.В. Революционное и национально-освободительное движение в Западной Белоруссии в 1920-1939 гг. Мн., 1962. С. 86.

³ Постановления III Конференции Коммунистической партии Западной Белоруссии. Вильно, 1926; Тезисы о политической ситуации и задачах партии, принятые IV конференцией КПП и III конференцией КПЗБ. Вильно, 1926.

У пазнейшыя часы ў камуністычнай партыі запанавала, прынамсі вонкава, аднадумства. Усе важныя рашэнні прымаліся вузкім колам асобаў, а дэлегаты з'ездаў і канферэнцыяў проста іх легітымізавалі. У такіх умовах, натуральна, не магло быць і мовы пра доступ шырокай грамадскасці да матэрыялаў тых дыскусіяў, якія адбываліся ў ранейшыя часы. Менавіта гэтым можна растлумачыць той факт, што, нягледзячы на напісанне ў савецкія часы дастаткова вялікай колькасці прац, прысвечаных розным аспектам дзейнасці КПЗБ, а таксама выданне шэрагу дакументальных зборнікаў, стэнаграфічныя справаздачы ніводнага з паседжанняў з'ездаў, пленумаў ці канферэнцыяў КПЗБ па-сутнасці так і не былі ўведзеныя ў навуковы ўжытак. Дарэчы, у адрозненне ад Беларусі, у Польшчы пратаколы паседжанняў IV канферэнцыі Камуністычнай партыі Польшчы (КПП), фактычным працягам якой з'яўлялася III канферэнцыя КПЗБ, былі апублікаваныя ўжо ў пачатку 1960-х гг., прытым на старонках афіцыйнага партыйнага часопіса⁴.

Пасля распаду СССР і страты камуністамі ідэалагічнай манаполіі беларускія гісторыкі скарысталіся з магчымасці распрацаваць даследаванне многіх раней недазволена тэмаў. У той самы час найбольш папулярныя да гэтага даследаванні камуністычнага руху ў Заходняй Беларусі аказаліся практычна згорнутымі, што выглядае не зусім апраўданым. Дзейнасць КПЗБ, безумоўна, аказвала вялікі ўплыў на ўсе сферы жыцця ў Заходняй Беларусі, таму пераасэнсаванне яе гісторыі з уяўленнем у навуковы ўжытак новых матэрыялаў на сучасным этапе проста неабходнае. Каштоўнай крыніцай сярод іншага з'яўляюцца і стэнаграфічныя справаздачы з паседжанняў розных кіраўнічых органаў партыі, сярод іх і справаздачы з паседжанняў III канферэнцыі КПЗБ.

Сярод іншых на гэтай канферэнцыі было ўзнятае і пытанне, датычнае створанай незадоўга перад гэтым Беларускай сялянска-работніцкай Грамады (БСРГ). Гэтай праблеме было адмыслова прысвечана адно з паседжанняў перад самым закрыццём канферэнцыі, вечарам 17 студзеня 1926 г. Дэлегатам патрабавалася вырашыць, які характар мусіць мець новаствораная легальная і ў перспектыве масавая арганізацыя: нацыянальны ці тэрытарыяльны? У першым выпадку Грамада рабілася арганізацыяй, якая гуртавала б толькі беларусаў, а паралельна з ёй на тэрыторыі Заходняй Беларусі дзейнічалі б падобныя арганізацыі для іншых народаў. Другі варыянт прадугледжваў існаванне Грамады як чыста тэрытарыяльнай арганізацыі, сябрамі якой маглі б быць прадстаўнікі “працоўных масаў” усіх нацыянальнасцяў, якія жылі ў Заходняй Беларусі.

Дыскусія аб Грамадзе на III канферэнцыі КПЗБ з'явілася лагічным працягам падобнай дыскусіі на жнівеньскай нарадзе 1925 г. у Гданьску. На апошняй ішла гаворка пра будучыя праграму і статут БСРГ і разгарнулася палеміка паміж прыхільнікамі радыкальнай праграмы, амаль не адрознай ад камуністычнай, і больш памяркоўнай, якая б дазваляла арганізацыі дзейнічаць легальна. Там у рэшце рэшт перамаглі прыхільнікі апошняга падыходу.

⁴ Protokoły IV Konferencji Komunistycznej Partii Polski (1925 r.) // Z Pola Walki. 1961. Nr. 1. S. 81-108; Nr. 2. S. 90-143; Nr. 3. S. 162-211; 1962. Nr. 2. S. 97-171; Nr. 3. S. 100-150.

Дагэтуль пра прысвечаную Грамадзе дыскусію на III канферэнцыі КПЗБ коротка ўзгадваў толькі адзін з яе ўдзельнікаў, які пакінуў у успаміны – Мікалай Арэхва. Ён сведчыў, што асноўная палеміка разгарнулася ў справе назвы арганізацыі і адзначыў, што “за гэтай, здавалася б, фармальнай спрэчкай хавалася вельмі істотная праблема: адносіны да беларускага нацыянальнага пытання ў Польшчы. Працоўныя іншых нацыянальнасцяў Заходняй Беларусі маглі належаш да БСРГ, але сама гэтая арганізацыя павінная была стаць формай развіцця магульнага беларускага нацыянальна-вызваленчага руху ў Польшчы”⁵. Публікацыя стэнаграфічнай справаздачы з гэтага паседжання канферэнцыі дае магчымасць класіфікацыі больш глыбокае ўяўленне пра сутнасць тагачасных рознагалоссяў паміж лідэрамі заходнебеларускай кампартыі па азначанай праблеме.

Акрамя таго, азнаямленне з публікуемымі матэрыяламі дазваляе наблізіцца да канчатковага вырашэння яшчэ адной навуковай праблемы: кім сапраўды была створаная Грамада? Ці яе стварылі беларускія нацыянальныя дзеячы, а пасля апанавалі камуністы, ці, наадварот, яе стварылі камуністы, а нацыянальныя дзеячы імкнуліся па-магчымаці выкарыстаць у сваіх мэтах? Тут варта звярнуць асаблівую ўвагу на сам характар дыскусіі: розныя дзеячы-камуністы выказвалі свае меркаванні, але ніхто не запрапановаў даведацца думку на гэты конт афіцыйных кіраўнікоў Грамады. У той жа самы час на канферэнцыі неафіцыйна прысутнічаў старшыня БСРГ Браніслаў Тарашкевіч, які менавіта падчас яе быў прыняты ў камуністычную партыю. Ужо згаданы Арэхва сведчыў, што з удзелам Тарашкевіча адбылося яшчэ і звужанае паседжанне канферэнцыі, на якім абмяр коўваліся пытанні развіцця БСРГ, захавання яе легальнасці і забеспячэння партыйнага кіраўніцтва ёй. На жаль, пратакол гэтага паседжання пакуль не выяўлены.

Дакумент публікуецца паводле машынапісу стэнаграфічнай справаздачы, якая захоўваецца ў Нацыянальным архіве Рэспублікі Беларусь (НАРБ), фонд 242-п, вопіс 1, адз. з. 71, аркушы 422-427. Тэкст прыводзіцца на мове арыгінала ў адпаведнасці з правіламі сучаснай арфаграфіі.

Алесь Пашкевіч

Дыскусія па пытанні аб Грамадзе 18-е паседжанне III канферэнцыі КПЗБ, 17.01.1926 г., вечар

Павел [Я.Лагіновіч]⁶: Настаівае на той рэдакцыі, которая прынята в комиссии⁷.

⁵ Орехво Н. С. Дела и люди КПЗБ: Воспоминания. Мн., 1983. С. 81.

⁶ Лагіновіч Язэп (Корчык Павел) – адзін з лідэраў заходнебеларускага камуністычнага руху, з 1925 г. палітычны сакратар ЦК КПЗБ, прадстаўнік ЦК КПЗБ у ЦК КПП.

⁷ Праект камісіі прадугледжваў тэрытарыяльны характар БСРГ. Сам Я.Лагіновіч выказаў сваю асабістую думку на гэты конт яшчэ на ранішнім паседжанні таго ж дня: “По-моему, она должна являться территориальной, охватывая все национальности, которые проживают в Зап[адной] Белоруссии. Но существование в Запад-

Шлемка [С.Мілер]⁸: Тов[ариш]Павел не прав. Я хочу тут защищать точку зрения большинства ЦК, почему мы не хотим превратить рабоче-крестьянскую Грамаду в экспозитуру⁹ партии. Партия должна приспособиться к интересам и к условиям жизни крестьян. Мы должны направить крестьянские организации на революционный путь. Суть не в том, что мы превращаем Грамаду в рабоче-крестьянскую организацию, а в том, что, превращая Грамаду в территориальную организацию, она должна будет представлять собою те слои, которые представляет и партия, и она превратится в экспозитуру партии. Мы не можем делить по национальным признакам. Одно дело это наша партия, а другое – дать возможность крестьянству организоваться. Если вы выдвигаете территориальный момент, то Грамада может проиграть середняка и другие национальности, кроме белорусской. Нам выгоднее иметь на территории Белоруссии несколько партий, нам выгоднее, чтобы Грамада говорила интернациональным языком по отношению к польским рабочим и крестьянам. Может быть, через год можно будет объединить эти партии, а пока давайте свободно разворачиваться организационным стремлениям крестьянства.

Антось [Л.Родзевіч]¹⁰: В связи с мелкобуржуазным характером других крестьянских партий, организации белорусского крестьянства как раз выгоднее объединить все национальности на территории Зап[адной] Белоруссии. Если мы говорим, чтобы НПХ¹¹ постепенно влилась в состав Грамады, то выходит, что середняцкие слои останутся вне организации. Политически было бы выгоднее, чтобы Грамада была территориальной.

Адам [А.Славінскі]¹²: Вначале, когда обсуждался этот вопрос, я был за то, чтобы рабоче-крестьянская Грамада была территориальной, но сейчас, продумав этот вопрос, я считаю, что мы не можем в настоящий момент быть убежденными в том, что не может быть такого кризиса, который бы удалил Грамаду от влияния нашей партии, или же ее могут

ной Белоруссии наряду с Грамадой НПХ создает сумбур среди крестьян. Конференция должна высказаться за то, чтобы все организации НПХ Зап[адной] Белоруссии перешли в Грамаду, а перед НПХ стоят и так большие задачи, а именно: завоевание крестьянских масс в Польше и существование таких двух организаций в Зап. Белоруссии является ненормальным явлением. Конечно, что этот переход НПХ в Грамаду должен происходить очень осторожно и медленно и мы здесь срока не указываем” (НАРБ, ф. 242-п, воп. 1, адз. з. 70, а. 278).

⁸ Мілер Саламон (1889-1937) – адзін з лідэраў КПЗБ, з 1926 г. сябра Бюро ЦК КПЗБ.

⁹ Экспозитура – прадстаўніцтва, адзьяленне (ад пол. *ekspozytura*).

¹⁰ Родзевіч Леапольд (1895-1938?) – заходнебеларускі паэт і драматург, актывіст КПЗБ, з 1925 г. – рэдактар друкаванага органа КПЗБ – газеты “Чырвоны сыцяг”.

¹¹ НПХ (Niezależna Partja Chłopska), Незалежная сялянская партыя – радыкальная сялянская арганізацыя, якая дзейнічала ў Польшчы ў 1924-1927 г.

¹² Славінскі Адам (1885-1937) – польска-расейскі камуністычны дзеяч, у 1924-1928 г. прадстаўнік КПЗБ пры ЦК КП(б)Б.

совсем закрыть, как это было с союзом пролетариата города и деревни, и тогда мы останемся без легальной организации. Я считаю, что Грамада должна быть не территориальной, а национальной организацией, и тогда она будет иметь решающее влияние. Конечно, наряду с нею должны быть и другие организации. Когда партия займется работой среди литовцев, необходимо будет создать специальную литовскую организацию под руководством партии. Конечно, работу всех этих организаций партии придется координировать, но не нужно выбирать самый легкий путь.

Данило [К.Асінік]¹³: Остановлюсь на некоторых фактах нашей работы. Если мы будем иметь несколько национальных организаций, то это только усилит развитие антагонизма между национальностями. Грамада должна быть только территориальной.

Петр [М.Арэхва]¹⁴: Наша партия должна стоять за белорусскую рабоче-крестьянскую Грамаду, а не какую-нибудь территориальную организацию. Суть создания белорусской рабоче-крестьянской Грамады в том, что мы до сих пор отражали социальное движение крестьян, но ничуть не национальный вопрос в Зап[адной] Белоруссии. Национальное движение находилось под руководством не нашим, а белорусской интеллигенции. Если мы даже в некоторых местностях руководили нац[иональным] движением крестьянства, так это было только в исключительных случаях, а вообще нам только казалось, что мы руководим нац[иональным] движением, фактически этого не было. Белорусский крестьянский союз¹⁵ Яремича¹⁶ и Рогули¹⁷ является национальной организацией и стремится к овладению всем белорусским нац[иональным] движением. Мы до сих пор довольно прочно укрепились в социальном вопросе белорусского крестьянства, но ничего не сделали для того, чтобы овладеть нац[иональным] движением. Здесь т[оварищи] доказывают, что такое нац[иональное] движение идет вразрез интересам пролетариата, но мы должны нац[иональное] движение так увязать с интересами пролетариата, чтобы не принести ущерба пролетарскому революционному движению. И это мы можем сделать именно посредством белорусской рабоче-крестьянской Грамады. В Зап[адной] Белоруссии мы

---

¹³ Дадатковых звестак не выяўлена.

¹⁴ Арэхва Мікалай (1902-1990) – адзін з лідэраў заходнебеларускага камуністычнага руху, з 1925 г. сакратар Віленскага акруговага камітэта КПЗБ, сябра ЦК КПЗБ.

¹⁵ Беларускі сялянскі саюз (БСС) – заходнебеларуская арганізацыя, створаная ў лістападзе 1925 г., кіраўнікі якой падкрэслівалі супярэчнасць інтарэсаў сялянства і гарадскога пралетарыяту.

¹⁶ Ярэміч Фабіян (1891-1958) – заходнебеларускі нацыянальны дзяяч, у 1922-1935 г. пасол сейма, адзін са стваральнікаў і кіраўнікоў БСС.

¹⁷ Рагуля Васіль (1879-1955) – заходнебеларускі нацыянальны дзяяч, у 1922-1927 г. пасол сейма, адзін са стваральнікаў і кіраўнікоў БСС.

имеем белорусский вопрос, а не литовский и польский, и мы должны отражать именно белорусский нац[иональный] вопрос. Это, т[оварищи], не национализм, а правильное понимание нац[ионального] вопроса. Белорусская Грамада не закрывает доступа литовским и польским крестьянам, и такой опасности нет. Сознательные литовские и польские крестьяне будут объединяться в белорусской Грамаде и для них даже не будет страшен лозунг оторвания Зап[адной] Белоруссии от Польши. НПХ должна развиваться в Зап[адной] Белоруссии наравне с Белорусской Грамадой, потому что Грамада еще слаба и, пока она не окрепнет, очень желательно существование НПХ.

Макс [А.Розеншайн]¹⁸: Я считаю, что здесь внесли во время дискуссии путаницу. У нас нац[иональный] вопрос разделяется на две части: первая – это полный демократизм для всех наций, а второе – объединение при классовом расслоении всех наций. Мы боремся не за национальную культуру, а за интернациональную классовую культуру, и неправилен взгляд тех т[оварищей], которые стремятся к созданию национальных организаций. Белорусская Грамада должна быть не нац[иональной], а территориальной организацией; она должна охватывать в своих рядах не только белорусское крестьянство, но и польское, и литовское. Название, конечно, никому не хочет менять и это никому не нужно. Необходимо только указать, что это революционная крестьянская организация, а не национальная. Когда мы создаем эту организацию мы, должны ее толкнуть на правильный путь, не на путь нац[иональной] организации, а именно на путь единой организации по классовому принципу. Здесь т[оварищ] Петр указал, что в нее должны войти поляки и литовцы, а если так, так в чем же дело, ведь названия никто менять не будет. Но, одновременно с тем, не нужно нам указывать, что она является территориальной организацией.

Аргур [Л.Араншгам]¹⁹: Я здесь формулировал точку зрения нашего ЦК. Вопрос не в том, будет ли Грамада интернациональной или национальной организацией. Конечно, такое положение касается не всех партий. Партия наша, как коммунистическая партия, она интернациональная, но она ставит своей задачей руководство мелкобуржуазным национальным крестьянством. Мы сейчас разрешаем, т[оварищи], национальный вопрос. Мы должны указать, как мы должны руководить этим национальным движением, и мы говорим, что руководить мы сможем только путем создания национальной революционной крестьянской организации на основе союза с пролетариатом и под руководством

¹⁸ Розеншайн Абрам (1898-1937) – адзін з лідэраў заходнебеларускага камуністычнага руху, сябар ЦК КПЗБ.

¹⁹ Араншгам Лазар (1896-1939) – адзін з лідэраў заходнебеларускага камуністычнага руху, з 1924 г. сакратар ЦК КПЗБ.

компартии. Если вы помните, т[оварищи], что такая же формулировка выражена в резолюции КПП. Мы не стремимся изменять нац[ионально-го] движения Зап[адной] Белоруссии, а стремимся только придать этому движению пролетарский характер.

Павел: Здесь наговорили столько глупостей, что трудно на них отвечать. Я, конечно, отстаиваю свою формулировку. Здесь т[оварищи] указывали, что мы стремимся создать мелкобуржуазную национальную организацию, а нам главным образом нужно стремиться только к созданию крестьянской организации. Меня удивляет, что т[оварищи] на комиссии ничего не говорили и только сейчас выезжают с какой-то новой точкой зрения, в особенности это касается т[оварища] Петра. Он ни на пленуме, ни на комиссии ничего об этом не говорил. Тов[арищ] Шлемка здесь старался доказать, что если белорусская Грамада не будет нац[иональной] организацией, так она переменится в экспозитуру партии и полиция ее закроет. Это детские аргументы. По-моему, если белорусская организация будет нац[иональной] организацией, так ее еще скорее закроют. Вы сегодня стоите за белорусскую Грамаду, а если завтра ее закроют – тогда литовскую Грамаду и т. д. Здесь т[оварищ] Петр старался доказать, что если Яремич и Рогуля создают национальные организации, так мы должны с ними конкурировать посредством таких же организаций. И вообще, т[оварищ] Петр здесь наговорил таких глупостей, какихя от него никогда не ожидал. Дальше он говорит, что мы до сих пор не руководили нац[иональным] движением, а посему надо создать нац[иональные] организации. Этого, т[оварищи], я уже совсем не понимаю. Дальше он старался доказывать, что мы должны ориентироваться только на белорусских крестьян. Но, по-моему, мы должны говорить не только от имени белорусских крестьян, а от имени всего крестьянства, что кажется для нас ясным, как шоколад (*голос с мест:* «Именно как шоколад»). Но т[оварищ] Петр говорит, что в белорусскую грамаду, хотя она и будет национальной грамадой – в нее могут войти и литовцы и поляки, но вы ведь сами не замечаете, что созданием нац[иональной] организации вы классовое единство исключаете. Названия здесь никто не хочет менять, но если эта организация будет указывать свой нац[иональный] характер, так, кроме белорусов, никто в нее не войдет. И поэтому я настаиваю на том, чтобы принять мою формулировку.

Председатель²⁰: Слово для справки имеет т[оварищ] Петр.

Петр: Я не выступал на пленуме и комиссии потому, что никто не выступал на пленуме, и я начинать дискуссии не хотел. А на комиссии совсем не так ставился этот вопрос, как сейчас старается доказать т[ова-

²⁰ Старшыня на паседжанні быў Л.Аранштам (Артур).

рищ] Павел. На комиссии я вполне был согласен с данной раньше формулировкой, но так как т[оварищ] Артур здесь поднял еще раз этот вопрос, так я был вынужден здесь выступить.

Председ[атель]: Слово для справки имеет тов[арищ] Макс.

Макс: Я хочу здесь дать справку т[оварищу] Артуру. Моя справка это цитата из Ленина (*читает*)²¹, (*во время читки шум и крики*). **Петр:** “Я протестую против такого применения Ленина, это безобразие”).

[Председатель]: Слово имеет т[оварищ] Павел.

Павел: Я здесь должен указать, что Петр исковеркал дискуссию на ЦК; я никогда не ставил так вопрос, как здесь указал т[оварищ] Петр, что я предлагал назвать Грамаду не белорусской, а Зап[адной] Белоруссии.

Артур: Я должен здесь дать официальную справку, что на ЦК предлагали не называть Грамаду белорусской, а только рабоче-крестьянской Грамадой. Но когда представитель Грамады указал, что они уже давно называются белорусской рабоче-крестьянской Грамадой, так мы с этим названием согласились.

Павел: Я здесь должен сказать, что некоторые т[оварищи] стараются здесь фальшиво представить постановку этого вопроса на заседании ЦК. Я предлагал, чтобы эта организация была территориальной, но никогда не предлагал, чтобы она называлась рабоче-крестьянской Грамадой Зап[адной] Белоруссии.

Председ[атель]: Слово для формального предложения имеет тов. Шнейдер.

Шнейдер²²: Товарищи, здесь многие не ориентируются еще в этом вопросе, а посему я предлагаю голосование по этому вопросу перенести на завтра.

Голосованием предложение т[оварища] Шнейдера отклонено.

Артур: Приступаем к голосованию. Кто за предложение комиссии? 10 «за». Кто за предложение, чтобы Грамада была белорусской национальной революционной организацией? 5 т[оварищей]. Кто воздержался? 3 т[оварища]. А посему я считаю принятым предложение Комиссии. Сейчас будем голосовать резолюцию в целом.

Принята единогласно.

Председ[атель]: Следующее заседание начнется завтра в час дня.

Паdryхтоўка публікацыі, прадмова і каментарыі

Алеся Паішкевіча

²¹ Цытата ў гэксце стэнаграмы адсутнічае.

²² Дадатковых звестак не выяўлена.

Васіль Рагуля і Фабіян Ярэміч у абароне Грамады. 1927 г.

Гісторыя Беларускай сялянска-работніцкай Грамады здаўна прыцягвае ўвагу беларускіх даследчыкаў. Імклівы колькасны рост першапачатковай “клубнай” партыі дазваляе казаць пра своеасаблівы “феномен Грамады”. Аднак не менш “фенаменальна” выглядае яе хуткае знікненне пасля арышту кіраўнікоў і забароны дзейнасці партыі.

У студзені 1927 г. адбыліся масавыя арышты грамадаўскіх дзеячоў, у т.л. партыйнага кіраўніцтва, да якога належалі паслы Сейму Браніслаў Тарашкевіч, Сымон Рак-Міхайлоўскі, Павел Валашын і Пётр Мятла. Разам з імі быў арыштаваны пасол ад Незалежнай сялянскай партыі Фёдар Галавач. Арышт паслоў без санкцыі Сейму быў сур’ёзным палітычным скандалам, непасрэднае дачыненне да якога мелі вышэйшыя службовыя асобы Польшчы. У том 8 Гістарычнага Альманаху друкаваліся ўспаміны тагачаснага міністра юстыцыі і аднаго з ініцыятараў антыканстытуцыйных дзеянняў ураду Аляксандра Мэйштовіча, тэкст якога на выступе перад Сеймавай камісіяй і фрагменты дзённіка Маршалка Сейму Мікалая Ратая, які спрыяў дзеянням ураду (*Разгром “Грамады”*. За кулісамі аднаго палітычнага скандалу). Гэтыя матэрыялы дапамагаюць зразумець “закуліссе” палітычнай інтрыгі студзеня 1927 г., і ўбачыць, што яна грунтавалася на поўным паразуменні паміж урадам, кіраўніцтвам Сейму і Юзафам Пілсудскім.

Рэдакцыя вырашыла працягнуць публікацыю матэрыялаў, звязаных з разгромам Грамады і пазнаёміць чытачоў з правамі двух беларускіх паслоў Васіля Рагулі і Фабіяна Ярэміча, якія выступілі ў Сейме 4 лютага 1927 г. Яны не падзялялі сацыяльнай і эканамічнай праграмы Грамады, крытычна ацньвалі палітыку камуністычнага кіраўніцтва БССР, але праявілі салідарнасць з арыштаванымі калегамі і спрабавалі не дапусціць іх выдачы суду.

Васіль Рагуля (1879-1955) упершыню быў абраны ў Сейм у 1922 г. па спісу Цэнтральнага беларускага выбарчага камітэту. Увайшоў у Беларускі пасольскі клуб. Стаяў на антыбальшавіцкіх пазіцыях, выступаў супраць падпарадкавання нацыянальнага руху камуністам. Прыхільнік незалежнасці Беларусі. З’яўляўся адным са стваральнікаў і кіраўнікоў Беларускага сялянскага саюзу. Фабіян Ярэміч (1891-1958) таксама стаў паслом Сейму ў 1922 г. Быў віцэ-старшынёй Беларускага пасольскага клуба. Пазней узначальваў Беларускі нацыянальны камітэт, належаў да кіраўніцтва Беларускага сялянскага саюзу.

Тэксты прамоваў друкуюцца ўпершыню. Крыніцай для перакладу і друку сталі стэнаграфічныя справаздачы паседжанняў Сейму: *Sejm Rzeczypospolitej. Okres I. Posiedzenie 310-320. 1926 – 1927 // Sprawozdanie stenograficzne z 317 posiedzenia Sejmu Rzeczypospolitej z dnia 4 lutego 1927 r. (maszynopis)*. Запіс прамовы пасла В.Рагулі змешчаны на с. 49-56, а пасла Ф. Ярэміча – на с. 85-89.

Алесь Смалянчук

Выступ ў Сейме Польшчы пасла Васіля Рагулі 4 лютага 1927 г.

Шаноўны Сейм!

Перад мною стаіць складаная задача, складаная не таму, што не магу даказаць неабходнасць вызвалення маіх калегаў з вязніцы, а таму, што ўсё даўно вызначана. Нават калі б усе адвакаты свету зараз з'ехаліся сюды, то і яны б не здолелі абараніць паслоў, бо спадары ўжо даўно ўсё вырашылі. Аднак я павінен выказацца ў гэтай справе і пастарацца высветліць сітуацыю, у якой знаходзіцца беларуская нацыя. Справа, якая сёння абмяркоўваецца, з'яўляецца толькі наступствам гэтай сітуацыі.

З гэтай высокай трыбуны не раз гучалі прамовы прадстаўнікоў беларускага народу ў польскім Сейме, не раз звярталася ўвага Сейма на несправядлівасць, якая чынілася ў адносінах да нас, беларусаў, на парушэнні рэспубліканскіх правоў нават самымі дробнымі чыноўнікамі як прадстаўнікамі дзяржаўнай улады на нашых землях. Неаднаразова звярталі мы ўвагу польскіх урадаў на іх блізарукасць, на іх несправядлівае стаўленне да нас – амаль двухмільёнаў беларускай меншасці. Часта нам абяцалі палепшыць становішча, кожны ўрад лічыў сваім абавязкам даць абяцанне, аднак гэтыя ўрады не толькі не трымалі дадзенае слова, а, наадварот, яшчэ больш прыціскалі нашу нацыю, гвалтавалі яе асноўныя грамадзянскія правы. Але тое, што зрабіў сучасны ўрад, парушае ўсе межы. Сёння недастаткова абурэння, недастаткова выказвання недаверу, трэба прама і адкрыта заявіць, што гэты ўрад не павінен існаваць.

Парушаюць правы нашага насельніцтва паліцыя, старасты, ваяводы. Нашы пасольскія запыты накіроўваюць да міністраў, якія давалі ўрачыстыя абяцанні высвятлення, вырашэння, а іншым разам, нават пакарання каго-небудзь, хоць апошняе было так рэдка, што цяжка нават прыгадаць. Цяперашні ўрад пераўзышоў сам сябе. Гэты ўрад пры прыхільным стаўленні спадара Маршалка Сейму здолеў не толькі парушыць Канстытуцыю, але нават арганізаваць правакацыю ўяўнай змовы, правакацыю супраць самога сябе (маю на ўвазе справу пасла Ваяводскага).

Сёння я выступаю не толькі як абаронца нашых арыштаваных таварышаў – беларускіх паслоў, сёння я з'яўляюся нечаканым абаронцам польскай Канстытуцыі, якая ў разуменні цяперашняга ўраду, прыйшоўшага да ўлады шляхам гвалту, ёсць звычайным шматком паперы. Я выступаю як абаронца польскага парламентарызму, пра існаванне якога мы ведаем выключна з журналістскіх артыкулаў, якія вядуць спрэчку пра яго парушэнне, г.зн. парушэнне таго, што фактычна не існуе. *(Голас: Але*

Грамада існуе!) Існуе, існавала і будзе існаваць. Таму для нас, беларусаў, не было нечаканасцю рашэнне Камісіі па рэгламенту аб выдачы нашых таварышаў суду. Каму прыйдзе ў галаву, што Сейм, які быў аплёваны ўрадам, спаюйна выцер пляўкі і выказаў паслужынасць “дзядулю” (Юзафу Пісудскаму – А.С.) з бояззю дзіцяці, якое нарабіла шкоды? Сейм супрацоўнічае з урадам, і ці пойдзе ў гэтай справе супраць яго волі?

На якой падставе ўрад, які засылае правакатараў у нашае асяроддзе, дазволіў сабе парушыць Канстытуцыю? Якія прычыны прымусілі ўрад арыштаваць беларускіх паслоў, паслоў Сейму? Што робіць абаронца пасольскай годнасці і недатыкальнасці спадар Маршалак Сейму? На ўмяшальніцтва спадара Маршалка мы нават і не разлічвалі, хутчэй можам разлічваць на ўмяшальніцтва нашага народу, чым спадара Маршалка. Калі б у Польшчы існаваў незалежны і справядлівы суд, то мы б самі прасілі прывесці судовае разбіральніцтва над нашымі таварышамі, бо ў іх дзеяннях з дзяржаўнага пункту погляду няма нічога супрацьзаконнага. Калі яны змагаліся супраць паланізацыі нашага народу, супраць яго рабавання і парушэння асноўных правоў, то павінны былі гэта рабіць. У іншым выпадку былі б здраднікамі свайго народу. Мы таксама змагаемся супраць гэтага, і калі іх месца ў вязніцы, то і нашае там, бо і мы робім тое ж самае, што яны. Іх справа, а таксама і наша справа – гэта нацыянальная беларуская справа. Але ў польскі суд мы не верым, і ў гэтым вінаваты польскі ўрад.

Спадар пракурор просіць дазволіць арышт беларускіх паслоў і іх судовы пераслед. На якія факты ён абапіраецца? Няма ніякіх фактаў. Ёсць толькі сцвярджэнні, якія абапіраюцца на паказанні сведкаў, а якія гэта сведкі, нам добра вядома. Гэта зграя правакатараў, якія працуюць за грошы Іуды. Сістэма правакацыі, даносаў, хлусні, падбухторвання адной часткі грамадства супраць іншай – вось ваша сістэма працы, вось ваша сістэма кіравання. Цікава, ці ў якой-небудзь іншай дзяржаве мог бы дазволіць сабе спадар пракурор у заяве ў парламент напісаць: “Ёсць сур’ёзныя доказы, што ў арганізацыі, якой кіравалі названыя паслы, займаліся шпіянажам на карысць суседняй дзяржавы”. І гэта сцвярджаецца на падставе неведомых Сейму паказанняў сведкаў?! Ці магчыма, каб на падставе толькі дапушчэнняў можна было кагосьці абвінавачваць у шпіянажы і арыштоўваць, а тым больш беларускіх паслоў?

Шаноўны Сейм, дапусцім, што сярод сяброў Грамады былі шпіёны... (спадар Мантэрыс: *Спадар далёка заходзіць*) Так, далёка. Аднак, калі ў нейкай арганізацыі знаходзіцца падобная асоба, то да адказнасці прыцягваецца яна, а не тыя людзі, што яе ўзначальваюць. Яны могуць не ведаць (*Голас: Новая філасофія*). Што зробіш? Гэта не фельдфебелская

філасофія. А цяпер я скажу: Сярод дзяржаўных чыноўнікаў ёсць шпіёны, на чале сістэмы кіравання стаіць урад, значыць, урад адказвае за шпіёнаў. (Голас: *Што агульнага паміж пернікамі ветраком?*) Гэта ваша логіка.

Такія абвінавачванні і высновы – гэта сорам і ганьба для Польшчы. Але і гэтага мала. Дапусцім, што нехта з паслоў здзейсніў нейкае злачынства. Калі яго можна арыштаваць? Арт. 21 Канстытуцыі настолькі празрысты, што не патрабуе каментару. Там сказана: Пасла можна арыштаваць на гарачым учынку злачынства. Цалкам зразумела, пра што ідзе гаворка. Маецца на ўвазе звычайнае злачынства. Калі, напрыклад, пасол кагосьці заб’ю і г.д., то ў гэтым выпадку, каб не было магчымасці схаваць сляды, яго трэба арыштаваць. Але які быў “гарачы ўчынак” у нашым выпадку? Грамада існавала больш чым паўгады, і нечакана знайшоўся “гарачы ўчынак”! Пасол Валашын быў у ложку, гзн. на “гарачым учынку”. (Смех) Шаноўнае спадарства! Не хану вас смяшыць, але гэта сапраўды смешна. Ведаю, што пасол Тарашкевіч таксама быў у ложку. А, паводле сялянцаў (не ведаю, праўда гэта ці не), пасол Галавач даў уласную карову. (Смех) Гэта было злачынства. (Голас: *Даў бальшавіцкую карову*).

Чым выкліканы арышт людзей, якія працуюць у звычайных умовах і належаць да легальнай арганізацыі? У чым іх абвінавачваюць? У злачынстве, агавораным у частцы 1 арт. 102 Крымінальнага кодэксу, якая прадугледжвае пакаранне за прыналежнасць да змовы дзеля замаху на дзяржаўны лад Польшчы альбо на частку яе тэрыторыі. Дзе гэтая змова? Ідзе змоўшчыкі? Нашых паслоў аддаюць пад суд, ім пагражае вязніца, але чаму вы не аддалі пад суд першага змоўшчыка, і чаму цяпер цалуеце яму рукі? Нашыя беларускія паслы, якія змагаюцца за нашыя нацыянальныя правы, знаходзяцца ў вязніцы. А людзі, якія паднялі руку на законны лад і прэзідэнта, якія пралілі шмат крыві, таксама і беларускай, не сядзяць у вязніцах, але знаходзяцца на свабодзе, і нават пры ўладзе. Напрошваецца выснова: слабы, хоць і святы – да вязніцы, моцны, хоць і д’ябал – да ўлады. Ці гэта не ганьба? Усё гэта адбываецца ў 20 ст. і не дзе-небудзь у Мексіцы альбо ў афрыканскіх калоніях, а ў Еўропе, у Польшчы, якая хоча лічыцца цывілізаванай дзяржавай.

Пракуратура ў сваёй услужлівасці ўраду знайшла нават магчымасць абвінаваціць арыштаваных беларускіх паслоў па пункту 2 часткі 1 арт. 110, які прадугледжвае пакаранне за абяцанне ўраду іншай дзяржавы падтрымаць яго ваенныя дзеянні супраць Польшчы. На маю думку, гэтая мядзведжая паслуга пракуратуры Міністру замежных справаў, бо такога злачынства можна апасацца толькі перад абвяшчэннем вайны. Пра якую вайну ідзе гаворка? Ужо цэлы год усе міністры замежных справаў Польшчы гавораць толькі пра польскую палітыку міру, а цяпер

нечакана ўрад абвінавачвае беларускае насельніцтва ў пэўнай падрыхтоўцы да вайны. Праўда, цяпер палітыку робяць не міністры замежных справаў, а маршалкі і генералы, і гэта дзякуючы правакацыі, якая так аблытала Польшчу, што ў ёй не засталася ніводнага здаровага месца.

Арыштаваных паслоў абвінавацілі ў прыналежнасці да камуністычнай партыі і ў намерах зрабіць пераварот у Польшчы на карысць гэтых ідэяў. Аднак, ці з'яўляецца прыналежнасць пасла да камуністычнай партыі злачыствам, за якое яго можна арыштаваць нават без дазволу Сейму? Мне здаецца, што не з'яўляецца. Доказам можа служыць прысутнасць у Сейме фракцыі легальнай камуністычнай партыі. Значыць, адзін ёсць закон для польскіх камуністаў, а другі для прыдуманых камуністаў-беларусаў.

Паважаю кожную шчырую ідэалогію, а значыць і камуністычную, і нават анархічную. (*Голас: Здаровая ідэалогія!*) Кожны мае права марыць пра лепшую будучыню чалавецтва і выбіраць тых шлях, якія, на яго думку, найлепшыя. Напрыклад, манархісты ў Польшчы не толькі мараць, але гавораць пра знішчэнне рэспублікі і рэстаўрацыю манархіі. Гэта, відаць, не супярэчыць інтарэсам польскасці. Іншая справа – беларусы. Ім забараняецца нават арганізоўваць свае гурткі, бо гэта паложае вас, спадары палякі. Запомніце, што ваш тэрор нас не напаложае і не спыніць нашай справы; мы яе распачалі, і мы яе давядзем да канца, нягледзячы на тое, што можа многія з нас пакладуць свае галовы. (*Голас: На падушкі!*) Гурткі былі, гурткі ёсць і гурткі будуць у той або іншай форме, і ніякая моц іх не знішчыць. Урад занадта рана распачаў выбарчую кампанію. Адусюль відаць адно – неляляльнасць ураду да нас, беларусаў. Сапраўднай мэтай гэтых арыштаў і гэтых прыдуманых змоваў, якія грунтуюцца на правакацыях ураду, з'яўляецца ягонае падрыхтоўка да выбараў.

І гэта галоўнае, шановае спадарства! Уважліва слухаў дакладчыка, каб пачуць нейкі канкрэтны доказ, што даваў падставы для судовага пераследу маіх калегаў беларусаў, але, шановае спадарства, дакладчык не прадставіў ніякіх доказаў. Ён прачытаў нам лекцыю пра недазволены камунізм, як здаецца, у спадара Сахацкага, прыводзіў пастановы розных камуністычных кангрэсаў і канферэнцый, але пра беларусаў казаў вельмі мала. Спадар дакладчык грунтуецца на арт. 2 праграмы Грамады, які гаворыць пра самавызначэнне нацыі, пра стварэнне Беларускай рэспублікі. Шановае спадарства, калі гэтага нельга было рабіць, то чаму ўрад не арыштаваў праграмы? Гавару адкрыта, што пункт пра самавызначэнне змяшчаецца таксама ў праграме Беларускага сялянскага саюза. Кожная нацыя, калі яна хоча быць нацыяй, а не смеццем, марыць пра самавызначэнне, павінна імкнуцца да яго; гэта яе безумовае права, і ніхто не смее пасягаць на яго.

Потым, шаноўнае спадарства, спадар дакладчык казаў пра розныя судовыя працэсы. У тых працэсах удзельнічалі розныя людзі, але там не было ні Валошына, ні Мятлы, ні Тарашкевіча, ні Рах-Міхайлоўскага. Апроч таго прагучаў аргумент, што недзе там павінен быў удзельнічаць спадар Мятла. Шаноўныя спадары! Мог прыехаць правакатар, шпik, пралезці ў Грамаду, гурток і заявіць, што павінен прыехаць пасол Мятла і выступіць з прамовай, і яшчэ што-небудзь дадаць. Але, ці з'яўляецца злачынствам тое, што пасол павінен быў быць? Трэба пра-дэманстраваць факты, што ён быў, што выступаў, што напісаў адпаведныя дакументы.

Потым спадар дакладчык згадаў пра пашпарты. Што гэта за пашпарты? Думаю, што падобныя пашпарты маюць, напрыклад, у Народна-нацыянальным саюзе. Кожны сябра той альбо іншай палітычнай партыі, павінен мець білет сваёй партыі, і кожны, хто належаў да беларускай Грамады таксама меў такі білет. Гэта партыйны білет, спадар дакладчык, а не пашпарт. *(Голас: Але яны ездзілі з імі ў Маскву)*. Няхай спадар возьме білет Народна-нацыянальнага саюзу, можа спадара таксама прапусцяць. *(Смех правіцы)*. Але спадар дакладчык не даказаў, што з дапамогай гэтых пашпартоў можна было перасякаць мяжу, што быў нейкі дазвол, нейкая інструкцыя або ліст ад аднаго з паслоў, у якім было б напісана, што гэты дакумент дае магчымасць перасякаць мяжу. Усё ж такі мы сёння маем шмат людзей нават у карэннай Польшчы, якія мараць пра тое, каб якім-небудзь чынам перасячы мяжу, пайсці ў Расею, каб зарабіць на кавалак хлеба. А калі б ён меў білет той альбо іншай польскай партыі, то і тады спадары казалі б, што і гэта быў пашпарт? Я цалкам гэта адкідаю як смешны доказ.

Потым спадар дакладчык казаў, што ў Наваградскім пав. знойдзеная зброя, што былі шпіёнскія арганізацыі і г.д., і г.д. Я паходжу з Наваградскага пав. і бачыў арыштаваных вучняў гімназіі, праўда, не ўсіх і чуў, што ніякай зброі не знойдзена. *(Шум)*. Не знойдзена, значыць няма доказаў віны. Што датычыць іншых абвінавачванняў, то, шаноўнае спадарства, вучня 7 класа прыватнай беларускай гімназіі Жука дапытвалі ў павятовай паліцыі ў Наваградку так, што яму залівалі ваду ў нос і жahlіва збілі яго, прымуслі выпіць нейкі парашок, напэўна наркатык, і ён пазней казаў сваёй маме, што не разумеў ні пра што гаварыў, ні чаго падпісваў. *(Шум)*. І такія паказанні, шаноўнае спадарства, могуць быць падставай для абвінавачвання ў дзяржаўнай здрадзе! *(Голас на правіцы: Вы ж яму раней пагражалі, што заб'еце!)*

Потым спадар дакладчык казаў, што сведкі бачылі нейкія звароты спадара Мятлы. Але, спадар дакладчык, чаму пракуратура не прадста-

віла арыгіналаў тых зваротаў? Ці гэта можа быць падставай для абвінавачвання ў шпіянажы і правакацыі?

Беларускіх паслоў абвінавачваюць у тым, што яны нібыта былі камуністамі і працавалі на карысць камуністаў. Гэта характэрная з’ява. На самой справе, не беларускія паслы праводзяць камуністычную агітацыю, а вы і вашыя ўрады! Вайсковае асадніцтва, пазбаўленне зямлі нашых сялянаў, гэта правакацыя на розныя дзеянні. (*Галасы: Гэта польская зямля*).

А суды? Калі сын і зяць старшыні акруговага суда ў Наваградку спадара Бохвіца лігаральна задушлі чалавека ў лесе, ім прысудзілішэсць месяцаў вязніцы з адтэрміноўкай на два гады. Затое арыштаваным за ўдзел у дэманстрацыі ў Баранавічах, арганізаванай ППС, прысудзілі па два гады. Так, працуе юстыцыя ў адносінах да беларуса і паляка. Ці гэта не правакацыя, якая штурхае на пратэсты? (*Голас: Беларускі народ добры, гэта вы дрэнныя*).

А адбудова? (*Голас: Балін пра гэта нам распавядзе*). Я з вёскі, якая падчас сусветнай вайны была зруйнаваная, людзі жылі ў землянках, не атрымаўшы аніводнага гроша на адбудову. Побач жыве асаднік, які будзе палац, бо атрымлівае штогод 2 тыс. злотых. Ці гэта не ўрадавая правакацыя супраць нашага народу якая падштурхоўвае яго да пратэсту? Гэта правакацыя! Хто зачыніў нашыя школы? Вы і ўрады, якіх вы падтрымліваеце! Хто не дапускае да іспыту за сярэдняю школу выпускнікоў беларускіх школ, з такой цяжкасцю трыманых намі? Вы і вашыя ўрады! Хто абую ў лапці нашую інтэлігенцыю? Вы і вашыя ўрады! А да чаго гэта вядзе? Нядаўна ў Наваградку арыштавалі групу моладзі, пераважна вучняў прыватнай беларускай гімназіі, абвінаваціўшы ў прыналежнасці да саюза камуністычнай моладзі. Сярод іх ёсць Пронька, сын даволі багатага селяніна. На пытанне паліцыі, ці належыць да саюза камуністычнай моладзі Пронька адказаў, што належыць, і распавёў пра матывы свайго ўступлення ў гэты саюз. Раіў бы спадарам, як і ўраду ўважліва выслухаць гэтыя вельмі цікавыя тлумачэнні.

Маршалак: Спадар пасол Рагуля, лічу, што ўсё гэта больш адпавядае дыскусіі па бюджэту.

Пасол Рагуля: Спадар Маршалак, хачу даказаць беспадстаўнасць арыштаў паслоў. Дык вось, гэты хлопец уступіў у саюз камуністычнай моладзі, каб у Расеі здаць экзамен за сярэдняю школу. Праз вязніцу атрымае атэстат, бо, калі не стане камуністам, то не паступіць у вышэйшую школу ў Расеі. Ён гатовы нават праз вязніцу атрымаць атэстат. Можам ганарыцца, што належым да нацыі, моладзь якой дзеля асветы гатовая пайсці ў вязніцу. Беларуская нацыя не загіне, калі ёсць такая моладзь.

Гэта, спадарства, вынікі вашай палітыкі. Дзякуючы гэтаму ўсе будуць ведаць, што камунізм на Крэсах ствараем не мы, а вы. Вы сваёй палітыкай ствараеце ўмовы для росквіту камунізму, і не мы будзем вінаватыя, а вы, калі наваліцца, якая дзякуючы вашай палітыцы можа распачацца на Крэсах, паглыне вас і цалкам знішчыць. Помніце, хто сее вецер, той пажынае буру, а гэты момант, здаецца, набліжаецца і не трэба доўга яго чакаць. Спыніцеся, спадарства, пакуль не позна!

Нашыхпаслоў абвінавачваюць у тым, што яны дзейнічалі за чужыя грошы. А вы, спадарства, за якія грошы вялі сваю працу па адрэджэнню Польшчы? Ці не за зрабаваныя грошы сваіхворагаў? Мы помнім Безданы і Фанарны завулак у Пецярбургу. Вы вялі працу для дабра свайго народу. Я не стаўлю гэта ў віну, але катэгарычна заяўляю: рукі прэч ад нашай нацыянальнай працы! Не вам пра тое казаць, і не нам слухаць! Галоўнае не тое, адкуль грошы, а тое, якіяны выкарыстоўваюцца! (*Галасы: Ага! Ага! Прызнаецца!*)

Маршалак (звоніць): Не хачу ўцягвацца ў дыскусію, аднак навінен заявіць, што пэўныя часткі прамовы спадара выходзяць па-за межы ўсялякай талерантнасці. (Галасы: Дзе пасольская прсяга?)

Пасол Рагуля: Вы палюхаецеся нашага гаспадарчага росту, і, калі ў вельмі кароткім тэрміне, дзякуючы арганізацыйнай працы, мы вывелі на добры шляхнаш першы эканамічны цэнтр, Беларускі банк, які пагражаў вашым эканамічным пазіцыям, вы абвінавацілі яго ў злачынных аперацыях. Паглядзім, якія рахункі мелі нашыя арыштаваныя паслы ў Беларускім банку. У 1925 г. на звычайным рахунку сп. Валюшына не было нічога, на рахунку сп. Тарашкевіча не было нічога, на рахункахсп. Мятлы і сп. Рака-Міхайлоўскага не было нічога, у той жа час на тэрміновым укладзе сп. Валюшына было 100 даляраў, сп. Тарашкевіча – 511 дал. У 1926г. сп. Валюшын меў на звычайным рахунку 145 дал., а на тэрміновым – 205 дал., разам 350 дал. Сп. Мятла – на звычайным – 510 дал. і на тэрміновым – 300 дал., разам 810 дал. Сп. Рак-Міхайлоўскі меў на звычайным рахунку – 2275 зл. 25 гр. і 889 дал. Сп. Сабалеўскі – 960 зл., сп. Тарашкевіч – 101 зл., Беларуская сялянска-работніцкая Грамада – 1087 дал, сальдо на 14.01.1927 г. – 4 дал. (*Голас: А 12 тыс. з Транзытбанку? Чаму спадар іх не лічыць?*) Найбольш было на рахунку сп. Рак-Міхайлоўскага, але і ягоная сума не перавышае 1200 дал. альбо менш, чым гадавая зарплата пасла. Ведаю, што сп. Рак-Міхайлоўскі – вельмі ашчадны чалавек. (*Голас: Нічога не еў і не піў!*). Упэўнены, што кожны з нас мог сабраць падобную суму.

Далей. Шаноўнае спадарства, абвінавачваюць беларускібанк у тым, што праз яго ажыццяўляліся нейкія фінансавыя аперацыі паміж Рыгай і

Масквой. Шаноўнае спадарства! Прашу яшчэ раз звярнуць увагу, што грашовыя пералічэнні ў Беларускі кааператыўны банк ішлі з розных краінаў і розным людзям на нашых землях, у тым ліку ад сваякоў. Адзін атрымаў 5 дал., другі – 10 дал. і г.д. (*Шум*). Ці гэта злачынства, калі брат спадара будзе жыць у Маскве і прысылаць спадару праз Беларускі банк 100, 200 альбо 300 зл.? Ці ён не мае права прысылкі? А спадар дакладчык не даказаў, што мелі месца фіктыўныя пералічэнні. Гэтага следства не выявіла, гэтага не відаць. Значыць, банк чысты. Значыць, пра нейкія супрацьзаконныя аперацыі няма мовы.

Ва ўсёй гэтай справе шмат хлусні. А магчыма, што ў ёй усё хлусня і паклёп. Толькі эканамічны байкот усяго польскага на г.зв. Крэсах прымусяць вас зразумець, чым гэта ўсё можа скончыцца. А гэта толькі справа часу, і недалёка тая хвіля, калі наш народ гэта зробіць, і толькі тады вы, нарэшце, зразумеце, чым з’яўляюцца Усходнія крэсы для Польшчы. Крэсы – гэта жытніца Польшчы. Без Крэсаў, як вы самі гаворыце, няма Польшчы. Нам не трэба агітаваць супраць вас, бо так як вы самі агітуеце супраць сябе, ніхто з нас не зробіць. Наш банк мае 900 сяброў, а я ўпэўнены, што ў хуткім часе іх колькасць вырасце да 9000. Наш лозунг: “У адзінстве моц!” Прашу запомніць, што тэрор заўсёды цягне за сабой рэакцыю, як з аднаго, так і з іншага боку. Такі беспрэцэдэнтны гвалт над пасольскай недатыкальнасцю мог адбыцца толькі ў Персіі або Турцыі, бо нават царскі ўрад у Расеі не дайшоў да таго, каб арыштаваць паслоў сацыял-дэмакратаў Ш Думы без яе згоды. Толькі расейская “ахранка” асмелілася зрабіць вобыск у офісе сацыял-дэмакратаў. Польская “ахранка” не мае такой патрэбы, бо на яе паслугах правакатары, дзякуючы якім вобыск не мае сэнсу. Польская “ахранка” ведае ўсё, не толькі тое, што робяць спадары паслы, але нават, пра што яны думаюць і пра што не думаюць. І тут не магу не згадаць справы, якая нядаўна ўжо ўздымалася на Сейме. Гэта справа пасла Ваяводскага, якую ўрад цесна звязвае...

Маршалак: Звяртаю ўвагу спадара пасла, што гэтая справа не мае дачынення да нашага абмеркавання. Прашу яе не закранаць.

Пасол Рагуля: Падпараджваюся, спадар Маршалак.

Не забывайце, спадары, што гэтай справай цікавіцца не толькі ўвесь край, але таксама з дыпламатычных і журналісцкіх ложаў уся Еўропа і Амерыка. Уся Еўропа глядзіць на гэта, увесь свет. Парушэнне правоў Сейму і пасольскай недатыкальнасці, нават маўклівая згода Маршалка Сейму, не спрыяюць аўтарытэту Польшчы і польскага парламентарызму. Па адрасу нас, беларусаў, уголас гучыць слова “здрада”. І гэта толькі за тое, што мы ўсімі спосабамі супрацьстаім вашай каланізацыі і клапацімся пра развіццё нацыянальнай свядомасці.

Відаць, што вы і самі перастараліся, бо ў свой час імкнуліся абуджаць і падтрымліваць беларускую свядомасць, супрацьставячыся ўсяму расейскаму, самой Расеі, якой сёння так моцна баіцеся. Так, перастараліся і памыліліся, бо сёння ўжо не можаце ні затрымаць гэтага руху, ні накіраваць яго ў выгоднае вам рэчышча. Мы знайшлі ўжо дарогу, і мы дойдзем туды, куды хочам, а не туды, куды вы нас накіроўваеце. Вашая прэса можа распавядаць байкі, што ў кішэні пасла Тарашкевіча знойдзена 10 тыс. дал., што выкрытыя склады зброі, што ёсць дадзеныя пра вайсковы шпіянаж. Дзе гэта было – спадар дакладчык не распавёў, значыць я маю права заявіць, што гэта хлусня, хлусня і хлусня!

Бясконцыя арышты, закрыццё школ, закрыццё нават гаспадарчых гуртоў, як гэта было ў Беластоцкім ваяв., хлусня і правакацыя – гэта метады палітыкі польскага ўраду адносна нацыянальных меншасцяў.

Не буду спыняцца на абвінавачваннях, якія датычылі кожнага пасла паасобку, звярну ўвагу толькі на адзін факт. Многія з вас ведаюць, што пасол Тарашкевіч некалі быў паланафілам, ведаюць, што ён рабіў, як актыўна падтрымліваў палякаў на Усходніх крэсах. А цяпер сам пасол Тарашкевіч (*Голас: Яго даляры сапсавалі!*) стаў заядлым ворагам Польшчы і палякаў. (*Голас: Рэнегат!*) Шаноўнае спадарства! Гэта трагедыя чалавека, які ўбачыў, што Польшча нічога не дала нашаму народу, і зразумеў абавязак вярнуцца да нацыянальнага беларускага лагера і актыўна дзейнічаць. І, калі ідзе гаворка пра здраду, то ад імя беларускага народу магу заявіць, што спадар Тарашкевіч здрадзіў, калі наогул так можна казаць, сваёй ранейшай здрадзе.

Мы разумеем, што расхэнне камісіі пра выданне суду нашых таварышаў вызначыла расхэнне Сейму, і не спадзяемся, што польскія палітычныя партыі здолеюць узяцца над сваім вузкім партыйным шавінізмам і паглядзець на справу з пункту погляду дзяржавы.

Адзіны шлях для Сейма і польскага парламентарызму, каб захаваць ягоны гонар – гэта адмова ў выданні суду арыштаваных паслоў і патрабаванне іх вызвалення. Але на гэта ў вас не хопіць ні палітычнай, ні грамадзянскай мужнасці.

Неаднаразова звярталі мы ўвагу на адносіны польскай адміністрацыі да насельніцтва на нашых землях, якія выклікалі эксцэсы. Пракуратара сцвярджае, што арыштаваныя паслы і Грамада агітавалі сярод насельніцтва і падбурвалі яго да супраціву ўладзе і да забойстваў, вынікам гэтай дзейнасці стала забойства агентаў паліцыі Швашкевіча, Кузьмы, камісара паліцыі Янчэўскага ды інш. Яшчэ раз заяўляю, што галоўныя віноўнікі гэтага – урад і вы, спадары паслы, бо гэта вы дазваляеце, каб на крэсах заставалася такая адміністрацыя і такую палітыку праводзіў урад.

Сёння маеце магчымасць паказаць, ці салідарныя вы з такой урадавай палітыкай у адносінах да нас, такіх самых грамадзян як і вы, толькі іншай нацыянальнасці, ці вы на баку нашага народу, ці супраць яго. Цяпер, спадарства, слова належыць да вас.

[...]

Выступ ў Сейме Польшчы пасла Фабіяна Ярэміча

Віцэ-маршалак Звяжыньскі: Слова прадстаўляецца спадару паслу Ярэмічу

Пасол Ярэміч: Шаноўнае спадарства! Я трапіў у складаную сітуацыю, бо быў адным з тых, супраць каго найбольш актыўна змагалася Грамада. Да таго ж не з'яўляюся юрыстам і не здолею зрабіць такі дасканалы юрыдычны разбор справы, як папярэднія прамоўцы. Хачу сказаць некалькі слоў як беларус, як прадстаўнік беларускага насельніцтва, а таксама некалькі слоў пра палітыку ў адносінах да нас, беларусаў, якая, безумоўна, адыгрывае тут галоўную ролю.

Шаноўнае спадарства! Калі мы сталі пасламі Сейму і ўваходзілі ў клуб, на чале якога стаяў пасол Тарашкевіч, мы былі адной з урадавых партый. Тады прыніжалі беларускі рух і ніхто з намі не жадаў размаўляць. Калі праз некаторы час, як гэта трапна заўважыў адзін з папярэдніх прамоўцаў, беларускі рух набыў каласальны размах, пачаў арганізоўвацца і крышталізавацца, тады ў некаторых службовых пакоях пачалі раіцца, як з ім змагацца. Некалькі месяцаў польскі ўрадавы друк падаваў хлуслівую інфармацыю пра нас і падбурваў урад, каб найхутчэй зліквідаваць г.зв. крамолу. Гэтая агітацыя знайшла падтрымку ўсяго ўраду, а асабліва спадара Мейштовіча, які прадстаўляе абшарнікаў на г.зв. Крэсах I тут сталі відавочнымі дзве рэчы: з аднаго боку, класавая праблема, а з другога – палітычная расправа над нацыянальным беларускім рухам.

Шаноўнае спадарства! Некаторыя партыі і польскі друк заявілі: мы нічога не скажам, пакуль не прыйдзе ў Камісію [Сейму – А.С.] урад і не прадставіць канкрэтныя факты. Сёння мы пачулі з вуснаў прадстаўніка польскай левіцы, што ім недастаткова прадстаўленых матэрыялаў. Кожны з нас пасля прачытання тых газетаў, якія ачарняюць беларускі рух, думаў, што сапраўды ёсць доказы. Аднак аказалася, што ў Камісію не прадставілі ніякіх доказаў. Было праведзена тайнае паседжанне, каб паціху ўсё зрабіць, хутчэй правесці праз Сейм, каб нічога не трапіла да друку і грамадскага меркавання.

З гэтай высокай трыбуны казалі, што спадар Тарашкевіч атрымаў 15 тыс. дал. і толькі пасля гэтага быў заснаваны банк. Я заяўляю, што сам быў заснавальнікам гэтага банку. Сцвярджэнне пра Тарашкевіча – няпраўда, бо банк быў заснаваны яшчэ на пачатку 1925 г., калі Грамада не існавала.

Тут казалі, шаноўнае спадарства, пра вельмі вялікія грошы. Калі быў беларускі банк, калі праз яго прыходзілі пераводы на 5, 10 альбо 15 дал., то няўжо гэта можна лічыць злачынствам? А, калі гэта злачынства, то спадар прадстаўнік Міністэрства фінансаў, якія вельмі дакладна правяраў гэтыя справы, (а намі, беларусамі ён спецыяльна апякуецца, што нават не трэба даказваць) мог бы паслаць рэвізійную камісію і, калі былі фінансавыя злоўжыванні, то ён мог бы зачыніць банк. Аднак гэтага ён не зрабіў. Значыць, злоўжыванняў не было і недазволенах аперацый банк не праводзіў.

Шаноўнае спадарства, тут казалі, што пасол Тарашкевіч узяў 15 тыс. дал. Справядліва тут выказаў здзіўленне спадар Ліберман тым, што нібыта Тарашкевіч браў грошы ў прадстаўнікоў суседняй дзяржавы ў прысутнасці сведкаў. Пасла Валошына абвінавачвалі ў тым, што ён з'яўляецца арганізатарам МОПРа. А я звяртаюся да спадара міністра юстыцыі і хачу нагадаць, што некалькі месяцаў таму мы звярнуліся ў Міністэрства юстыцыі з просьбай дазволіць стварэнне беларускага патранату, на чале якога стаў бы генерал Бабянскі, але па сённяшні дзень мы не атрымалі адказу. Ці вы, спадарства, жадаеце, каб тыя, хто масава сядзяць у вязніцах, паміралі з голаду, а а мы, прадстаўнікі гэтага народу і іх браты, ім не дапамагалі? Узнікае зачараванае кола, бо калі 99 арыштанавых, а іх жонкі і дзеці будуць прыходзіць да вязніцы, то вы заявіце, што яны стварылі МОПР і зноў пасадзіце іх у вязніцу. Чаму вы не дазволіце стварыць легальную арганізацыю, калі мы вас просім пра гэта?

Шаноўнае спадарства, што датычыць справы Галавача, то два гады таму яна ўжо ўзнікала ў Сейме. Нагадаю, што гэта была справа Галавача, Рагулі і Сабалеўскага. Сабалеўскага аднойчы Сейм ужо адмовіўся выдаваць за недастатковасцю доказаў, выдачы Рагулі адмовілі цалкам, і нават не праводзілі абмеркавання ў Камісіі з-за відавочнай недастатковасці доказаў ягонага віны, патрабуючы іншых фактаў, а вось Галавача сёння выдаюць. Чаму? Толькі таму, што зямянства на Крэсахкепска ставіцца да яго, і спадар Мейштовіч агулам арыштаваў і спадара Галавача. Да таго ж спадар Галавач быў таксама беларусам, бо заявіў аб гэтым урачыста з гэтай трыбуны. Я ацэньваю гэтую справу, як знішчэнне беларускага руху. А пасля гэтага тэрору, пасля гэтага гераізму спадара Мейштовіча, якое стала нагодай змяшчэння ягоных фотаздымкаў амаль ва

ўсіх газетах краіны, пасля гэтага другога цуду, якое здарылася не на Вісле, а пад Альбо над Вільнам, у касцёлах праводзіліся набажэнства, што нарэшце вызваліліся ад “крамолы”. І спадар міністр Мейштовіч, і ўсё ўрад сёння адпачываюць на лаўрах, бо, нарэшце, “крамола” зліквідаваная. Але хачу запытаць, а што далей? Далей пустка, а, вядома, што прырода не зносіць пусткі. Значыць, гэта пустка зарасце і зарасце сапраўды, хоць ураднічога не сее. Але тады спадар міністр Мейштовіч будзе мець больш працы, бо прыйдзеца арыштоўваць ужо не 300 чалавек, але хутчэй за ўсё дзесяткі тысяч гурткоў.

Лічу, што ніякіх доказаў віны нам не прадставілі, і на самой справе адбываецца падаўленне беларускага руху. Цікава, што спадар Мейштовіч ужо сёння стаўся гістарычнай фігурай у беларускім руху, бо яшчэ нядаўна (5 гадоў таму, а ў гісторыі гэта вельмі мала), спадар Мейштовіч знішчаў “крамолу” не толькі беларускую, але і літоўскую і з дапамогай таго ж самага намесніка пракурора Пшылускага, бо арыштаваў 57 чалавек у 1919 г., у т.л. і мяне, пад вельмі цяжкім абвінавачваннем, што нібыта хацелі ўзарваць г.зв. Віленскі сейм. Паколькі не было ніякіх доказаў, то ўзяў толькі 33 чалавек, пасадзіў у халодныя вагоны пры 20 градусах марозу, адвёз да літоўскай мяжы, дзе паставіў кулямёты і заявіў: Ідзіце праз мяжу, бо інакш буду страляць. Гэта была расправа з 33 беларусамі і літоўцамі. Сёння маем другую расправу, але сп. міністр, калі ласка, паспрабуйце падлічыць: калі тады прыйшлося арыштоўваць 57 чал., а сёння толькі Грамада налічвае тысячы гурткоў, а ёсць яшчэ і Сялянскі саюз, ёсць Навуковае таварыства, ёсць Інстытут беларускай гаспадаркі і культуры, а колькасць гурткоў лічыцца тысячамі, то якім спосабам спадар міністр праз два гады будзе знішчаць “крамолу”? Ці хопіць вязніцаў, спадар міністр? Няхай спадар над гэтым падумае і пачне іх будаваць.

Лічу, што гэтая палітыка ўраду ў адносінах да нас, беларусаў не толькі памылковая, але і злачынная з пункту погляду чалавечнасці. Па сённяшні дзень беларусы не маюць нават элементарных правоў, не маюць школ, не маюць нічога. Іх пераследуе паліцыя і адміністрацыя. Не буду прыводзіць факты, бо не маю часу, да і не трэба гэтага рабіць зараз. Але хачу прадставіць трагедыю. Дык вось адзін з тых, каго сёння выдаем і якога хочам зрабіць здраднікам, ворагам дзяржавы і змоўшчыкам, спадар Тарашкевіч у 1922 г. на чале польскіх войскаў шоў адбываць у бальшавікоў Вільню, потым быў адным з віцэ-міністраў першага ўраду і нават віцэ-міністрам ва ўрадзе Старшыні Часовай урадавай камісіі, тагачаснага ўраду Сярэдняй Літвы і сучаснага міністра юстыцыі. І сёння гэты самы міністр прыходзіў у Сейм з патрабаваннем выдачы спадара Тарашкевіча за здраду.

Я згадаў пра гэта толькі дзеля таго, каб спадарства пра гэта задумалася. Бо, шанюўнае спадарства, вы сёння напалохаліся гэтай справы, напалохаліся росту колькасці гурткоў, масавых арганізацый (*Голас сярод правіцы: Як хто-небудзь не захоча запісвацца [ў гурткі], то яго [дом] паляць!*), але чаму гэта адбываецца? Гаворыце, што ўсе яны камуністы, што ўсе хочуць ісці ў Расею, хочуць адарвацца ад Польшкай дзяржавы, хочуць яе разваліць, а я хачу запытаць, хто галоўным віноўнік гэтага, ці не вы, спадарства? Ці не вы віноўнікі таго, што гэтыя людзі маюць адзінае выйсце – збегчы ў Расею? Тут прыводзілася шчырае прызнанне 17-гадовага хлопца, які заявіў: Я павінен стаць камуністам, каб атрымаць дакумент, які гэта пацвярджае, бо хачу пайсці туды і атрымаць асвету. На вас ляжыць маральная адказнасць, а вы сёння дэманструеце распач, пачынаеце саджаць у вязніцы. А дзе тое, што нам па справядлівасці належыць, пра што мы дзесятыкі разоў тут казалі? Я не камуніст, але павінен прызнаць, што на тым баку мяжы адбываюцца падзеі, якія можна выкарыстаць беларусам для стварэння чагосьці свайго нацыянальнага. Там нам далі школы. Хоць мы там не маем ніякіх палітычных правоў затое карыстаемся школьнай аўтаноміяй, нават шырокай, маем універсітэт, вышэйшую сельскагаспадарчую школу, маем г.зв. тэхнікум, а што маем у Польшчы? Ці хто-небудзь бачыў, каб у еўрапейскай дзяржаве, якая мае нацыянальную меншасць, што налічвае болей 2,5 мільёнаў, не створана для гэтай меншасці аніводнай урадавай школы, аніводнай гімназіі, аніводнай стыпендыі ў польскіх універсітэтах! Калі там, на тым баку нам гэта ўсё даюць, то вы заяўляеце, што мы здраднікі, бо туды імкнемся. Я заяўляю з гэтай высокай трыбуны: гонар чэчаславакам, бо яны даюць нам 150 стыпендыі. А, калі мы туды паедзем за асветай, вы таксама скажаце, што мы здраднікі, і яны здраднікі, бо даюць нам усё гэта? А дзеля чаго мы плацім падаткі, пасылаем дзяцей у войска? І вы яшчэ дэманструеце распач!

У заключэнне хачу сказаць, што ніякіх фактычных доказаў віны няма, ёсць толькі падаўленне беларускага руху, і лічу, што спадар міністр не здолее знішчыць беларускі рух і ідзе не тым шляхам. Пакуль мы не атрымаем таго, што нам па справядлівасці належыць, не атрымаем культурных, нацыянальных і палітычных правоў, вы не будзеце мець спакою і будзеце вымушаныя нас арыштоўваць, пакуль не зменіце сваю палітыку.

Буду галасаваць супраць выдачы ўсіх арыштаваных паслоў.

Падрыхтоўка да друку, прадмова і пераклад А. Смаленчука

Вячаслаў Адамовіч (малодшы) і лёс “Брацтва рускай праўды”

У апошні часасобадвезяча беларускага руху Вячаслава Адамовіча (1890-?), вядомага таксама як “атаман Дзяргач”, прыцягвае асаблівую ўвагу даследчыкаў¹. Нядаўна беларускія гісторыкі Алесь Пашкевіч і Андрэй Чарнякевіч адшукалі ў польскіх архівах дакументы, якія сведчаць пра тое, што В. Адамовіч працаваў адначасова на польскую і савецкую выведкі². Засяродзімся на некаторых момантах яго біяграфіі.

З дакументаў II Аддзела польскага Генеральнага штаба вынікае, што ўжо на пачатку 20-х гг. “атаман Дзяргач” стаў супрацоўнічаць з польскай выведкай для каардынацыі барацьбы з бальшавікамі³. Але ўжо ў 1923 г. ён стаў пастаўляць палякам дэзінфармацыю. Мажліва, што ў гэты час В. Адамовіч пачаў працаваць на савецкую выведку. Але можна дапусціць і больш позні пачатак гэтага супрацоўніцтва, напрыклад, у 1925 г., калі “Зялёны дуб” знік з палітычнай арэны, падзяліўшы лёс большасці антыбальшавіцкіх арганізацый⁴. Апафеозам аперацыі па дэзінфармацыі польскай разведкі сталі паведамленні “Дзяргача” пра стварэнне ў Менску “Камітэта дзейнасці”, які быццам рыхтаваў паўстанне ў Заходняй Беларусі (1925)⁵. Гэтая выдумка АДПУ мела антыбеларускі наступствы. Яна прыспешыла ліквідацыю Беларускай сялянска-рабочніцкай Грамады.

У 1926 г. Вячаслаў Адамовіч актывізаваў сваю дзейнасць у Брацтве рускай праўды. “Брацтва” было створанае ў 1921 г. вядомым паэтам-сімвалістам Сяргеем Сакаловым (псеўд. “Сяргей Крэчэтаў”), герцагам Георгіем Лейхтэнбергскім і генералам Пятром Красновым. Дзейнасць БРП падтрымаў генерал Пётр Врангель⁶. В. Адамовіч узначаліў віленскі аддзел “Брацтва”. У 1926 – 1927 г. на старонках газеты “Русская правда” з’явіліся ягоныя апавяданні пра подзвігі “братчыкаў-зялёнадубцаў” у Савецкай Расеі.

Адразу пасля забойства дыпламата Пятра Войкава адбыліся арышты рускіх манархістаў па ўсёй Польшчы, але з краіны выслалі толькі трох: В. Ада-

¹ Романовский И. Ф., Гудов М. В. Антисоветское подполье в Беларуси в 1919-1925 гг. Мн., 2002; Стужынская Н. І. Беларусь мяцежная: з гісторыі ўзброенага антысавецкага супраціву: 20-я гг. XX ст. Вільня, 2000; Januszewska-Jurkiewicz J. Przyczynek do losów przywódców “Zielonego Dębu” w swiatle sprawozdań Policji Politycznej w Wilnie lat 1923-1926 // Białoruskie Zeszyty Historyczne. 2001. Nr 15. S. 222-223; Łatuszonek O. Białoruskie formacje wojskowe 1917-1923. Białystok, 1995.

² Пашкевіч А. Ф., Чарнякевіч А. М. Атаман Дзяргач: невядомыя старонкі біяграфіі, ці да гісторыі палітычнага авантурызму ў беларускім нацыянальным руху // Берасцейскі хранограф. Вып. 4. Брэст, 2004. С. 314-334.

³ Januszewska-Jurkiewicz J. Przyczynek do losów przywódców “Zielonego Dębu”... S. 221.

⁴ Стужынская Н. І. Трагедыя зялёнадубцаў // Беларускі гістарычны часопіс. 1996. № 1. С. 36.

⁵ Пашкевіч А. Ф., Чарнякевіч А. М. Атаман Дзяргач: невядомыя старонкі... С. 324.

⁶ Флейшман Л. В. В тисках провокации. М., 2003. С. 280.

мовіча і двух віленскіх манархістаў. Напэўна, у польскай паліцыі былі сур'ёзныя падставы падазраваць былога атамана ў падрыхтоўцы замаху на пасла. Гэта між іншым дазваляе задумацца пра ролю АДПУ ў забойстве П.Войкава.

Ніжэйпрыведзены ліст да кіраўніка Аддзела бяспекі Міністэрства ўнутраных справаў Польшчы сведчыць, што менавіта В.Адамовіч, які быў высланы ў Гданьск, нанёс “смяротны ўдар” БРП. Ён жа паведамляе пра сувязі В.Адамовіча яшчэ і з нямецкай выведкай. Аднак інфармацыю польскай агентуры трэба ўспрымаць з пэўнай асцярожнасцю. Складана апаніць, у якой ступені верагоднымі былі выкарыстаныя крыніцы інфармацыі.

Дакумент захоўваецца ў Дзяржаўным архіве Берасцейскай вобл. Ф.1, воп. 9, адз.з. 468, а. 231-133.

Аляксандр Ільін (Шінск) і Алесь Смалянчук (Гародня)

Сакрэтны ліст Палескага ваяводы да кіраўніка Аддзела бяспекі МУС Генрыка Кавецкага ад 14.11.1928 г.

Паведамляю, што ў апошнія дні атрымаў канфідэнцыяльную інфармацыю, што “Брацтва рускай праўды” было створана нямецкім Генеральным штабам і застаецца на паслугах гэтага штабу. Справай гэтага Брацтва было забойства савецкага пасла ў Варшаве Войкава. Калі пасля забойства Войкава польскія ўлады выселілі ў Гданьск частку расейскіх эмігрантаў, то агентура ГПУ ў Гданьску зацікавілася імі і выслала на сустрэчу іх сваіх агентаў. Сярод выселеных эмігрантаў знаходзіўся нейкі В.Адамовіч, былы канфідэнт органаў бяспекі, аб якім агентура мела дакладную інфармацыю. Таму намаганні сваёй працы агентура накіравала на гэтую асобу і атачыла яго сеткай канфідэнтаў, якім без вялікіх праблем удалося завербаваць Адамовіча для працы на савецкую выведку. Як супрацоўнік савецкай выведкі, Адамовіч выдаў кіраўніцтва “Брацтва рускай праўды” і паведаміў пра сяброў-тэарыстаў гэтага Брацтва, якія ў гэты час планавалі шэраг нападаў на савецкіх прадстаўнікоў у Польшчы, Латвіі і іншых дзяржавах, якія мяжуюць з СССР. Як найвялікшага актывіста гэтай справы ён назваў Трайковіча. Саветы вырашылі абясшкодзіць Трайковіча і з гэтай мэтай загадалі даставіць яго ў савецкае пасольства ў Варшаве. Па загаду агентуры ГПУ ў Гданьску Адамовіч з дапамогай сяброў БРП папа Базыля Кушнева, былога расейскага студэнта, які паходзіць з Вільні (чалавек сталага ўзросту, моцны фізічна) заманіў Трайковіча ў Варшаву, а калі той апынуўся ў гмаху савецкага пасольства, то быў, як вядома, забіты. Сярод запланаваных хавіраў тэарыстаў павінны былі стаць у Латвіі Пятроўскі, у Варшаве – Ульянаў ды інш.

Пасля ліквідацыі тэрарыстычнай шайкі агентура ГПУ ў Гданьску вырашыла, што Адамовіч дастакова выкарыстаны і пастанавіла абясшкодзіць яго для Саветаў, бо ён заставаўся ў кантакце з польскімі ўладамі. З гэтай мэтай зручным манеўрам пры дапамозе нейкага Казяя, які ў той час знаходзіўся ў Гданьску, быў інспіраваны артыкул, які з'явіўся на старонках, здаецца, “Głosu Prawdy”. Калі ж аказалася, што гэты артыкул не меў пажаданага эфекту, то праз пару тыдняў быў апублікаваны падобны артыкул у расейскай газеце, якая выходзіць у Нямеччыне, здаецца, “Руль”.

У той час Адамовіч заявіў агентуры ГПУ, што можа выявіць тайную фабрыкацыю фальшывых чырвонцаў, якія вырабляліся “Брацтвам рускай праўды” ў Берліне альбо ў іншым горадзе Нямеччыны. У якасці доказу ён заявіў, што можа знайсці некалькі асобнікаў такіх банкнотаў. Агентура папрабавала прад’явіць іх, аднак Адамовіч заявіў, што пры сабе не мае, а можа дастаць праз некалькі дзён.

Пасля гэтай размовы Адамовіч напісаў ліст да свайго бацькі, у якім прасіў прыслаць некалькі такіх чырвонцаў. Бацька В.Адамовіча прыслаў тыя чырвонцы, якія былі перададзеныя агентуры. Агентура выслала атрыманых чырвонцаў ў Маскву дзеля экспертызы. Калі высветлілася, што гэта вельмі добра падрабленая фальсіфікаты, то гданьская агентура атрымала заданне ліквідацыі шайкі фальшываманетчыкаў у паразуменні з следчай службай вольнага горада Гданьска, на чале якой стаяў маёр нямецкага Генеральнага штабу Райле. Ліквідацыя павінна была адбыцца такім чынам, што члены гэтай шайкі, якія адначасна былі сябрамі “Брацтва рускай праўды” павінны былі быць змушаныя да прыезду ў Гданьск, дзе былі б арыштаваныя. Ініцыятыву праявіў Адамовіч, які ў паразуменні з сябрамі кіраўніцтва Брацтва ў Берліне сабраў усіхнайбольш прыкметных яго прадстаўнікоў, у т.л. і фальшываманетчыкаў, на канферэнцыю па справах Брацтва ў Гданьску. У прызначаны тэрмін усе дзеячы з’ехаліся ў Гданьск, дзе былі арыштаваныя. Падчас ліквідацыі быў арыштаваны таксама Адамовіч разам з нейкім Рыхарам-Віктаровічам. На следстве Адамовіч прызнаўся Райлю, што будучы канфідэнтам органаў бяспекі Польшчы, адначасна працаваў на карысць нямецкай выведкі, і гэтыя могуць пацвердзіць верагодныя крыніцы ў Берліне. Пасля праверкі гэтай заявы ён быў вызвалены з папярэджаннем, што далей можа праводзіць выведку супраць усіх дзяржаў за выключэннем Нямеччыны. Падобную заяву Райле зрабіў пры вызваленні Віктаровіча-Рыхара.

З той жа крыніцы атрыманая інфармацыя пра забеспячэнне гданьскай агентурай ГПУ найбольш вядомых сяброў Кампарты, савецкай выведкі і іншых арганізацый, якія дзейнічалі ад СССР супраць Польшчы, фальшывымі пашпартамі. Гэтая справа выглядае наступным чынам: Члены агентуры скупаюць ад пасрэднакаў рознага тыпу асабістыя да-

кументы, як выкарыстаныя, так і новыя бланкі, вайсковыя кніжкі, карты адтэрміноўкі ды інш. Запісы ў выкарыстаных дакументах, зробленыя чарнілам, змываюцца з дапамогай хіміі, а потым запісваюцца новыя дадзеныя, якія адпавядаюць асаблівасцям задання канкрэтнай асобы. Такія дзеянні даволі эфектыўныя. За дастаўленыя дакументы агентура вызначае розныя кошты ў залежнасці ад ступені выкарыстання дакумента. Найвышэйшы кошт маюць чыстыя бланкі.

Адным з пастаўшчыкоў з’яўляецца нейкі круцель пад псеўданімам “Танэ”, які пражывае ў Варшаве на вул. Дзельнай, № 14, кватэра 9. Гэта мужчына 38 – 40 гадоў, брунет з сівізнаю, вусы падстрыжаныя панглійскі, хударлявы. Набытыя бланкі альбо ўжываныя пашпарты ён высылае заказнымі лістамі ў Гданьск на вул. Пфэфэрштрэсэ, № 79, III паверх, Фраў Ліга. Іншы варыянт – сам адвозіць у агентуру. Незалежна ад названага круцеля ў Камісарыяце ўправы г. Варшавы павінен быць агент ГПУ, які выконвае заданне выдачы “сапраўдных пашпартоў” на падставе фальшывых дакументаў і дастаўкі агентуры чыстых бланкаў. Больш дакладная інфармацыя пра гэтага агента адсутнічае.

Адзначу, што, як сцвярджае інфарматар, бацька В.Адамовіча, стары Адамовіч з Вільні, павінен быць на паслугах Спадара кіраўніка (Pana Naczelnika). Той жа Адамовіч (senjor) застаецца ў кантакце з В.Адамовічам (junjor), і тым самым застаецца на паслугах суседніх дзяржаў (Нямеччыны, СССР і Літвы).

У свой час, калі пасля пагаршэння адносінаў паміж В.Адамовічам (junjor) і агентурай ГПУ ён збіраўся вярнуцца ў краіну, то звярнуўся да свайго бацькі, які напісаў яму, што польскія ўлады маюць пэўныя доказы ягонаў антыдзяржаўнай дзейнасці і ў сувязі з гэтым не раіў яму вяртацца. Апроч таго ён (senjor) павінен быў у гэтай справе звярнуцца да Спадара кіраўніка (Pana Naczelnika), і той падзяліў ягонае меркаванне.

У сітуацыі пагаршэння адносінаў паміж В.Адамовічам і агентурай ГПУ ў Гданьску, не маючы мажлівасці вярнуцца ў краіну, ён апынуўся ў даволі цяжкіх матэрыяльных умовах. Пры дапамозе ўплывовых асобаў з расейскіх сфераў у Гданьску В.Адамовіч атрымаў пасаду царкоўнага стоража пры мясцовай царкве. Аднак нельга выключаць мажлівасць, што гэтая пасада В.Адамовіча павінна толькі замаскіраваць ягоную далейшую шпіёнскую дзейнасць.

Апроч таго інфарматар паведамляе пра супрацоўніцтва літоўскай выведкі з савецкай і нямецкай. Інфармацыя пасля яе сістэматызацыі будзе перададзена.

За ваяводу
Валіцкі

*Дакумент знойдзены Аляксандрам Ільіным (Шінск)
Пераклад Алеся Смаленчука (Гародня)*

“Нацыянальны катэхізіс Літвы” (1905) як першы маніфест краёўцаў

Краёвасць як ідэалогія і грамадска-палітычная дзейнасць з’яўляецца ўнікальнай з’явай гісторыі Беларусі і Літвы пачатку 20 ст. Яе даследаванне дапамагае зразумець характар нацыянальных працэсаў у перыяд іх актывізацыі, убачыць адметнасць гісторыі Беларуска-літоўскага краю “эпохі нацыяналізмаў”. Невыпадкова даследчыкі Беларусі, Літвы, Польшчы ды іншых краін усё больш увагі звяртаюць, як на постаці асобных краёўцаў, так і на месца краёвасці ў палітычнай гісторыі земляў былога ВКЛ¹.

На падставе ўжо праведзеных даследаванняў можна сцвярджаць, што асноўным пастулатам гэтай ідэалогіі быў тэзіс па ўтварэнне адзінай нацыі Беларуска-Літоўскага краю на падмурку ўсіх карэнных этнасаў. Яе часта называлі “нацыяй літвінаў”. Да гэтай нацыі належаў кожны, хто адчуваў сябе грамадзянінам Краю, незалежна ад этнакультурнай арыентацыі і сацыяльнага паходжання. Фактычна, краёўцы ва ўмовах актывізацыі этнакультурных нацыянальных рухаў прапагандавалі ідэю палітычнай нацыі.

Краёвая ідэалогія нарадзілася сярод літоўскіх і беларускіх палякаў, свядомасць якіх зачасную вызначалася формулай *gente Lithuanus, natione Polonus* альбо *gente Ruthenus, natione Polonus*. Першымі з прапагандай краёвых поглядаў у друку выступілі Раман Скірмунт, Баляслаў Ялавецкі, Міхал Ромэр і Канстанцыя Скірмунт. Адзінства ў разуменні краёвай ідэі не было. Але пры гэтым рознагалосці ўсе краёўцы ўспрымалі Беларуска-літоўскі край як суб’ект гісторыі і працавалі дзеля яго ператварэння ў суб’ект палітыкі. Іх палітычная канцэпцыя эвалюцыянавала ад патрабавання аўтаноміі “гістарычнай Літвы” з соймам у Вільні да ідэі яе дзяржаўнай незалежнасці. Апошнія стварала глебу для кантактаў паміж краёўцамі і прадстаўнікамі беларускага руху. Вядомая падтрымка беларускіх культурных ініцыятываў Аляксандрам Ельскім, Эдвардам Вайніловічам або княгіняй Марыяй Магдаленай Радзівіл. У 1916 – 1917 г. актыўным дзеячом беларускага руху становіцца былы краёвец Раман Скірмунт. Увесну 1917 г. ён спрабаваў стварыць беларускую “абшарніцкую” партыю (В.Гадлеўскі), а з красавіка па ліпень 1918 г. узначальваў урад БНР.

Вельмі важным аспектам тэмы з’яўляецца даследаванне суадносін краёвай ідэалогіі (ідэя палітычнай нацыі) і ідэалогіі асобных этнакультурных рухаў, у прыватнасці, беларускага руху. Вядома, што ў 1910 – 1915 г. браты Луцкевічы, Вацлаў Ластоўскі і Іван Краскоўскі падзялялі асноўны пастулат краёвай ідэа-

1 У якасці прыкладаў даследчыцкай увагі можна назваць наступныя выданні: Sawicki J. Michał Römer a problemy narodowościowe na ziemiach byłego Wielkiego Księstwa Litewskiego. Toruń, 1998; Miknys R. Problem kształtowania się nowoczesnego narodu Polaków litewskich w pierwszej połowie XX w. // Biuletyn Historii Pogranicza. 2000. Nr 1; Смалянчук А. Паміж краёвасцю і нацыянальнай ідэяй. Польскі рух на беларускіх і літоўскіх землях. 1864- люты 1917 г. Спб., 2004; Solak Z. Między Polska a Litwą. Życie i działalność Michała Römera. 1880-1920. Kraków, 2004.

логіі². Самага уважлівага аналізу патрабуе праца братоў Луцкевічаў па выданню расейскамоўнай “Вечерней газеты” (1911-1915) і польскамоўнага “Кур’ера краёвага” (1912-1914). Змешчаныя на іх старонках артыкулы беларускіх палітыкаў (звычайна пад псеўданімамі або крыптонімамі) дазваляюць казаць пра палітычную дзейнасць у духу краёвасці.

Вяртаючыся да вытокаў выпрацоўкі краёвай ідэалогіі, хочацца прапанаваць даследчыкам нацыятворчых працэсаў працу Баляслава Ялавецкага **Litwa i jej potrzeby. Narodowy katechizm Litwy** (Wilno, 1905). Услед за брашурамі Рамана Скірмунта³ яна ўнесла вялізарны ўклад у канчатковае афармленне краёвай ідэі.

Баляслаў Ялавецкі (1843-1918) нарадзіўся ў Сулгудушках Свенянскага пав. Віленскай губ. Закончыў віленскую гімназію, а потым Мікалаеўскую школу вайсковых інжынераў у Пецярбургу. Толькі цяжкая хвароба перашкодзіла яму прыняць удзел у паўстанні 1863 – 1864 г. Закончыў яшчэ Мікалаеўскую Акадэмію вайсковых інжынераў. Як інжынер чыгуначнага транспарту стажыраваўся ў Празе і Вене. Кіраваў будаўніцтвам гранітнай набярэжнай Адміралцейства ў сталіцы імперыі. Працаваў на будаўніцтве Лібава-Роменскай і Рацова-Суздальскай чыгунак. У 1878 г. стаў дырэктарам Аляксандраўскай фабрыкі паравозаў і вагонаў. У 1893 г. у званні генерала інжынерных войскаў пакінуў кіраўніцтва фабрыкай і заснаваў першае ў Расеі Таварыства вуззакалеек. Быў сябрам Віленскага таварыства сельскай гаспадаркі. Палітычна належаў да краёўцаў і моцна прычыніўся да выпрацоўкі краёвай ідэі (гл. Нацыянальны катэхізіс Літвы⁴). У 1906 г. быў абраны дэпутатам І Дзяржаўнай думы. Удзельнічаў у дыскусіі па аграрнай праблеме. У 1910 г. быў адным з заснавальнікаў Прамысловага таварыства Паўночна-Заходняга краю. Пасля пачатку I сусветнай вайны ўдзельнічаў у заснаванні Польскага таварыства дапамогі ахвярам вайны, дзейнасць якога выходзіла далёка па-за межы дабрачыннай працы. У лістападзе 1917 г. увайшоў у склад Польскай рады бяспекі, якая была заснаваная ў Петраградзе. Рыхтаваўся да вяртання на Віленшчыну, але захварэў на тыф і памёр 10 ліпеня 1918 г. у Петраградзе. Перапахаваны на віленскіх могілках Росы⁵.

Брашура публікуецца цалкам. Гэта першае фактычнае перавыданне “Нацыянальнага катэхізісу Літвы”. Пераклад на беларускую мову зроблены аўтарам гэтых радкоў.

Алесь Смалянчук (Гародня)

² Смалянчук А. Паміж краёвасцю і нацыянальнай ідэяй...

³ Маюцца на ўвазе львоўскія выданні: Ro...munt [Skirmunt R.] Nowe hasła w sprawie odrodzenia narodowości litewskiej (1904) і Romunt [Skirmunt R.]. Głos przeszłości i potrzeba chwili. Stanowisko szlachty na Litwie i Rusi (1905).

⁴ Ён быў аўтарам некалькі “краёвых” выданняў: J...i B. [B. Jałowicki]. Litwa i jej potrzeby. Narodowy katechizm Litwy (Wilno, 1905); Sargas [Jałowicki B.]. Litwo, Ojczyzna nasza... (Petersburg, 1906); Jałowicki B. Do zacnych współziemian moich z Litwy i Rusi (Petersburg, 1906).

⁵ Біяграфічны агляд зроблены паводле выдання: Brzoza Cz., Stepan K. Posłowie polscy w parlamencie rosyjskim. 1906-1917. Słownik biograficzny. Warszawa, 2001. S. 88-91. (Хачу выказаць падзяку Юры Гардзеву і Лілі Коўкель за дапамогу ў атрыманні гэтай кнігі).

В. Ж...і. Litwa – jej potrzeby... Katechizm narodowy Litwy. Wilno, [1905]. – 22 s.

Хто мы? Што нам патрэбна? Што трэба рабіць, каб усім нам было добра, як дзецям адной агульнай маці-Айчыны нашай?..

Што такое Літва?

– Літва – гэта край, які спрадведу насяляюць літоўцы, палякі і беларусы, а таксама латышы ў Інфлянтах*. Усе яны паяднаныя агульнасцю крыві, і разам утвараюць адзіную нацыю літоўцаў** (*naryd Litwinyw*).

Якую тэрыторыю займае Літва?

– Зараз Літва займае шэсць губерняў, якія ў афіцыйнай мове называюць паўночна-заходнімі губернямі. Гэта – Віленская, Ковенская, Гарадзенская, Менская, Магілёўская і Віцебская.

Чаму гэты край завецца Літвой?

– Край завецца Літвой, бо літоўскія князі яшчэ ў 13 ст. пачалі аб'ядноўваць тэрыторыі, пазначаных шасці губерняў, у адно цэлае. З таго часу і па сённяшні дзень увесь гэты край жыў агульным гістарычным лёсам, моцна звязаным з Польшчай з 14 ст.

Якую гісторыю мае гэты край?

– Літоўцы спрадведу насялялі вялікую частку краю адніжняй Віслы да Дзвіны. У глыбі недаступных пушчаў яны жылі рознымі плямёнамі, былі дзікунамі і пакланяліся ідалам. Праз пэўны час літоўцы пачалі добраахвотна яднацца ў вялікія грамады, г.зн. ствараць нейкі ўнутраны парадак. Ужо напачатку 13 ст., каля 1219 г., вярхоўную ўладу ў Літве ўзяў у сваерукі Міндоўг (Міндовэ), які нават абвясціў сябе каралём Літвы. Трайнат, пляменнік Міндоўга, забіў 70-гадовага караля разам з яго двума малодшымі сынамі ў 1263 г. Пасля кароткачасовага панавання Трайната і Войшалка на чале Літвы стаў Віценес, сын Трайдзена. Яго пераемнікам на троне вялікага князя стаў у 1314 г. брат Гедымін, заснавальнік Вільні. Пасля яго на трон уступіў Альгерд, а ў 1377 г. гаспадаром Літвы стаўся

* Улісна літоўцы масава насяляюць сёння паветы Уладзіслаўскі, Ваўкавышскі, Марыямпальскі, Кальварыйскі і частку Сейненскага пав. Суважскай губ, а таксама наваколлі Палангі ў Курляндскай губ. Карэнныя палякі апроч Каралеўства Польскага масава насяляюць Бельскі, Беластоцкі і Саюльскі пав. Гарадзенскай губ. (заўвага аўт.)

** Баляслаў Ялавецкі тэрміналагічна не адрозніваў этнічных літоўцаў ад жыхароў ВКЛ, якія не належалі да літоўскага этнасу і ўжывалі саманазву “літвіны”. Тэрмінам “літовец” (на польскай мове *Litwin*) Б.Ялавецкі называў і адных і другіх, а таксама прадстаўнікоў старажытных балцкіх плямёнаў (заўвага А.С.).

Ягайла. У часы Гедыміна і асабліва Альгерда, які кіраваў дзяржавай разам з малодшым братам Кейстутам, Літва апынулася на вяршыні магутнасці, бо ўся Беларусь і Русь разам з Кіевам увайшлі ў склад Вялікага Княства Літоўскага. Аднак літоўцы разам з вялікімі князямі заставаліся язычнікамі, нягледзячы на далучэнне хрысціянскіх (усходняга веравызнання) Беларусі і Русі, а таксама прысутнасць шматлікіх польскіх асаднікаў рымска-каталіцкага веравызнання.

Адначасна з ростам магутнасці Літвы крыжакі, пачынаючы з 1230 г., стварылі на берагах Віслы і Балтыкі незалежную дзяржаву, атрымаўшы перад тым ад імператара Фрыдрыха II даравальную граматы на валоданне землямі, якія Ордэн захапіў у язычнікаў. Пасля вынішчэння літоўскага племяні прусаў самыя крыжакі прынялі імя прусакоў і пачалі знішчальныя паходы на Літву, нібыта пашыраючы хрысціянскую веру. Па меры росту магутнасці Ордэна гэтыя напады станавіліся ўсё больш жахлівымі для Літвы, і калі б не Польшча, якая трымала ў напружанні крыжакоў, Літва сама не здолела б абараніцца, і яе чакаў бы лёс супляменнікаў прусаў, бо ўжо на рэштках спалёнага Коўна быў збудаваны крыжацкі замак Марыенвердэр. Разумелі літоўскія князі і баяры, разум еў і вялікі князь літоўскі Ягайла са сваім стрыечным братам Вітаўтам, сынам Кейстута, што Літва можа існаваць толькі ў саюзе з Польшчай.

Для Польшчы саюз з Літвой таксама быў патрэбным па прычыне тых жа самых крыжакоў і імкнення чужакоў атрымаць карону і руку каралевы Ядвігі. Вынікам гэтага ўзаемнага імкнення абодвух народаў стала хрышчэнне Ягайлы ў 1386 г. у рымска-каталіцкую веру і прыняцця ім імя Уладзіслава II, шлюб Ягайлы з маладзенькай каралевай Польшчы, заняцце ім трона караля абодвух народаў, хрышчэнне язычніцкай Літвы ў рымска-каталіцкую веру, перадача пажыццёвай улады ў Літве і тытулу вялікага князя Вітаўту і сумесны з ім разгром крыжакоў 15 ліпеня 1410 г. пад Грунвальдам, які назаўсёды знішчыў магутнасць Ордэну. З 1386 г. Літва і Польшча маюць адзіны гістарычны лёс. Да 1794 г. Літва складала аўтаномную палову Рэчы Паспалітай Польскай абодвух народаў, а пасля краха Рэчы Паспалітай аж па сённяшні дзень застаецца пад расейскім панаваннем.

Чаму палякі, літоўцы і беларусы ў Літве складаюць адзіную нацыю?

– Спрадвеку літоўцы былі суседзямі палякаў і беларусаў. У выніку пастаянных нападаў яны перасялілі масу захопленага насельніцтва абодвух полаў, якое потым змяшалася з літоўцамі. Літоўскія напады на Польшчу сталі асабліва частымі з 1138 г. пасля смерці Баляслава III Кры-

вауста і падзелу Польшчы паміж яго сынамі. Падзеленая Польшча, да таго ж аслабленая пастаяннай грамадзянскай вайной, не магла супрацьстаяць літоўскім дружинам, якія, руйнуючы польскія землі, выводзілі з іх у Літву дзесяткі тысяч аў людзей абодвух полаў. Урэшце не засталася такога куточка Літвы, дзе б не жылі польскія палонныя. Якраз гэтыя палонныя, большасць якіх складалі сяляне, сталі першымі праваднікамі культуры ў Літве. Пра масавае засяленне Літвы захопленым польскім насельніцтвам сведчыць факт, што, калі кароль Польшчы Уладзіслаў Лакетак у 1325 г. ажаніў свайго сына Казіміра з Альдонай Гедымінаўнай, то маладзенькая літоўская княжна прынесла ў пасагу 24 тыс. польскіх палонных, выведзеных у Літву. Аднак у перыяд Уладзіслава Лакетка літоўскія напады на Польшчу аслабелі. Лакетак быў магутным манархам і з Гедымінам яго звязвалі больш прыязныя адносіны. Такім чынам, спрадвеку польская кроў змешвалася з літоўскай і беларускай. Магчыма, што яшчэ ў часы Ягайлы ва ўсёй Літве нельга было знайсці чалавека, у венах якога не было б дадатку літоўскай, польскай або беларускай крыві.

З 1386 г. з моманту аб'яднання Літвы і Польшчы хрысціянства, адукацыя і заходняя культура прыходзілі ў Літву толькі праз Польшчу і ператвараліся ў агульную польска-беларуска-літоўскую культуру. На ўсёй тэрыторыі Літвы ад Балтыкі, Нарава, Нёмана, Віліі да Дняпра, ад Дзвіны да Прыпяці панавалі адныя ж і тыя звычаі і традыцыі, тая ж самая нацыянальная этыка. Нягледзячы на тое, якая мова – польская, літоўская або беларуская – гучыць пад той або іншай страхой, усе яны родныя для нас мовы, бо ў нашых венах цячэ адзіная кроў...

Чаму ж, нягледзячы на агульнасць крыві, культуры і нацыянальнае адзінства мы не маем супольнай роднай мовы?

– Нават у такім на першы погляд цалкам аднолькавым народзе як немцы існуюць настолькі значныя розніцы ў мове, што немцы адной правінцыі часцяком з цяжкасцю разумеюць немцаў з іншай часткі краіны. Гэтыя правінцыяналізмы захаваліся ў Нямеччыне, нягледзечы на тое, што гэты народ мае добра апрацаваную і аднолькавую для ўсіх немцаў літаратурную мову. Правінцыяналізмы захаваліся пераважна сярод сельскага насельніцтва, якое стала праце на зямлі. Гэтае насельніцтва практычна не перасякае межы сваёй правінцыі, а для выказвання думак адносна штодзённых патрэбаў і сямейных адносін мае дастатковы запас словаў, спрадвеку прынятых суседзямі. Да апошніх кожнае новае пазычанае слова даходзіць з цяжкасцю ў параўнанні са словамі і зваротамі, распаўсюджанымі здаўна. Кожная нацыя, нават самая аднастайная, мае падобныя правінцыяналізмы. Тым болей гэта датычыць нацыяў

са складанай структурай, да якіхпа сутнасці належыць нацыя Літоўскай правінцыі*.

Да гэтага часу ў Літве ўсеагульнай культурнай мовай была польская, якая, нягледзячы на ўжыванне ў дзяржаўных актах пэўных мясцовасцяў беларускага пісьма, спрадвеку дамінавала ў асяроддзі адукаваных колаў і сярод гараджанаў. У народзе захоўваліся літоўская, беларуская і нават польская мова, якая істотна рознілася ад свайго літаратурнага варыянту. Захаванне гэтых моваў не з'яўляецца доказам розніцы нацыянальнай і тым больш – культурнай. У адных мясцовасцях польскае або беларускае насельніцтва, знаходзячыся ў сталых кантактах з літоўцамі, пераняло літоўскую мову, у другіх – літоўцы і палякі перанялі беларускую мову, а ў трэціх – беларусы і літоўцы перанялі польскую. Усё гэта вызначалася ўзаемаадносінамі насельніцтва ў дадзеную эпоху і ўмовамі побыту.

У кожным выпадку ўсе тры мовы з'яўляюцца нашымі роднымі, і мы абавязаныя падтрымліваць кожную з іх, калі людзі гэтага пажадаюць. Нельга забываць, што адукацыя народу з'яўляецца галоўнай мэтай грамадскасці, бо ўяўляе сабой падмурак дабрабыту краю і нацыі, а асновы адукацыі павінны закладацца на зразумелай народу роднай мове. Трэба, каб кожны інтэлігентны грамадзянін Літвы добра ведаў літоўскую і беларускую мовы, а ў яго хаце, беларускія і літоўскія кнігі чыталіся нароўні з польскімі...

У якім становішчы знаходзіцца Літва сёння?

– Сучаснае становішча Літвы вельмі цяжкае ва ўсіх адносінах. Пасля падзення Рэчы Паспалітай загінулі таксама тая слава тых правы для ўсёй нацыі, якія былі выпрацаваныя сумеснымі намаганнямі Літвы і Польшчы і ўвайшлі ў Канстытуцыю 3 мая 1791 г. Былі перакрэсленыя таксама Маніфесты Тадэвуша Касцюшкі пра роўнасць усяго народу. Калі літоўская шляхта ў 1818 г. амаль аднагалосна пажадала даць свабоду сялянам і зліквідаваць прыгон, імператар сваім указам забараніў шляхце выказваць свае меркаванні адносна прыгону. Толькі ў часы імператара Аляксандра II голас літоўскай шляхты ў абарону правоў народу, першы такі голас у Расейскай дзяржаве, быў зычліва прыняты. Пасля гэтага ў 1861 г. адбылося вызваленне сялянаў, аднак, нягледзечы на рэформу, у сувязі з агульнадзяржаўным ціскам стан сялянства і сёння застаецца цяжкім.

У 1905 г. пад кіраўніцтвам генерал-губернатора Фрэзе ў Вільні працавала Камісія па справе ўвядзення земскага самакіравання ў Літве. Сярод яе сяброў былі дэпутаты ад шляхты Віленскай, Гарадзенскай і Ковен-

* У Францыі баскі і брэтонцы называюць сябе французамі, нягледзячы на тое, што маюць абсалютна розныя родныя мовы. У Бельгіі называюць сябе бельгійцамі валоны, фламандцы і французы (заўвага аўт.)

скай губ. Падчас абрадаў шляхта аднагалосна выказалася за ўсесаслоўныя земствы, поўную роўнасць сялянцаў са шляхтай, адзіную сістэму падаткаабкладання коштам перанясення значнай часткі падаткаў і зямскіх павіннасцяў на шляхту. Аднак праца гэтай Камісіі аказалася непатрэбнай уладам.

Да 1831 г. у Вільні знаходзіўся шырока вядомы універсітэт, які быў зліквідаваны ўрадам. З краёвых фондушаў і розных грамадзянскіх ахвяраванняў утрымлівалася шмат пачатковых і сярэдніх школаў, якія таксама былі зліквідаваныя па распараджэнню ўрада. А з 1863 г. па сённяшні дзень увесь край знаходзіцца па-за межамі права. Сваюлле адміністрацыі не ведае межаў. Усё жыццё за мерла... Адукацыя не развіваецца, друкаванне кніг на літоўскай і беларускай мове лацінскімі літарамі забаронена, таксама забаронены друк польскіх кніг, прыватнае навучанне караецца штрафамі і высылкай з краю. Нельга заснаваць ніводнай грамадскай арганізацыі, а тое, што некалі дазволілі, сёння ўжо зліквідавалі. Край дайшоў да поўнага ўпадку. Цемра і бяда апанавалі ўсе колы грамадства. У сельскагаспадарчым краі зямлянскія і сялянскія гаспадаркі амаль зруйнаваныя, прыватныя лясы вырубленыя, азёры і рэкі засталіся без рыбы, а палі і зараснікі – без жывёлаў і птушак. Пасяродусеагульнай бяды пануюць прысланыя чужынцы, якія пераследуюць уласныя інтарэсы і распальваюць польмя класавай і нацыянальнай барацьбы, якую не можа нейтралізаваць нават касцёл, бо шмат касцёлаў было забрана, каталіцкае духавенства пераследавалася, а праваслаўнае ператварылі ў сродак ціску і гвалту. Паўсюдны ціск аказаў фатальны ўплыў на маральны бок жыцця нацыі, справакаваў упадак духу і ўсялякай ініцыятывы. У выніку знікла апазіцыя гвалту нават там, дзе яна магла быць выніковай ва ўмовах усеагульнага бяспраўя. Кожны сядзеў у сваёй нары і баяўся нават галаву высунуць, каб з жыццём не развітацца. У такім цяжкім стане быў наш край да сённяшняга дня.

Што трэба рабіць, каб край і ўся нацыя пераадолелі сучасную ня долю?

– Перш за ўсё мы, як грамадзяне краю, незалежна ад саслоўнай прыналежнасці, нацыянальнасці, веравызнання, павінны паціснуць адзін аднаму рукі і з узаемным даверам узяцца за працу, хоць бы ў межах сучаснага заканадаўства, якое, канешне, найлепшым не назавеш, але пасля пераменаў 1904 г. яно дае мажлівасць для грамадзянскай працы. Трэба помніць, што ў адзінстве нашая моц; трэба помніць, што нягледзячы на пэўныя партыйныя разбежнасці ў поглядах на сацыяльныя праблемы, існуе шэраг агульнакраёвых і грамадзянскіх патрабаванняў, у рэалізацыі якіх аднолькава зацікаўленыя ўсе без выключэння жыхары краю,

да якіх бы партый, саслоўяў і нацыянальнасцяў яны б не належалі; трэба помніць, што без дасягнення пэўных агульных для ўсіх мэтаў не атрымаецца вырашыць ніякіх партыйных задач; трэба помніць, што ні партыйныя, ні сацыяльныя, ні нацыянальныя спрэчкі нічога не дадуць, калі не дасягнем таго, што з'яўляецца падмуркам існавання нацыі і развіцця краю; трэба помніць, што ў сувязі з велізарнасцю працы, неабходнай для дасягнення асноўных мэтаў, усялякае драбленне нашых сілаў і выдаткаванні энергіі на бессэнсоўную партыйную, класавую або нацыянальную барацьбу з'яўляецца злачыствам; трэба помніць, што пакуль мы не атрымаем больш шырокія правы, павінны дабівацца свайго ў межах існуючых законаў, бо гэта будзе доказам нашай палітычнай сталасці і нашага ўмення выкарыстоўваць усе магчымасці дзеля дабрабыту краю і нацыі. Будзем дабівацца больш шырокіх правоў, але перш за ўсё трэба рабіць тое, што дазваляе сучаснае сітуацыя. Тым самым мы падрыхтуем глебу для ажыццяўлення новых законаў, бо найлепшае зерне на неўрадлівай глебе не дасць ураджаю. Толькі адзінства і самаадданая праца вывядзе край і нацыю з сучаснай нядолі.

Што неабходна, каб запанавала адзінства і вера ў плён сумеснай працы?

– Патрэбна разуменне, што дабрабыт кожнага грамадзяніна і кожнай асобнай групы трымаецца на дабрабыце ўсіх сацыяльных колаў. Бядота і жабрацтва класаў з'яўляецца сведчаннем хваробы сацыяльнага арганізму, нягледзячы на відавочны дабрабыт асобных групаў і асобных людзей, якія ў кожную хвіліну могуць быць зацягнутыя ў бездань навакольнага асяроддзя і згінуць у ёй без сляда, як гінуць жыхары палацаў, калі ў суседніх вясковых хатах выбухне эпідэмія. Добрым шляхам карыстаецца кожны, а на дрэнным нават паездка ў лепшай карэце становіцца невыноснай і пагражае падарожніку катастрофай, нават больш страшнай, чым у выпадку, калі ён бы ехаў у сялянскім возе. Распаўсюджванне культурных патрэбаў аблягчае жыццё для ўсіх і паступова прыводзіць да таго, што і сродкі задавальнення гэтых патрэбаў становяцца больш даступнымі... Падобнае адбываецца ва ўсім! Асобны чалавек, асобная сацыяльная група не шмат здолеюць зрабіць, але калі за працу бярэцца ўся супольнасць, то пры мінімальным намаганні ў самым кароткім часе робіцца тое, чаго не дамагліся б першыя пры найвялікшай энергіі за некалькі гадоў. Толькі ў адзінстве – моц.

Што неабходна, каб грамадская праца дала плён?

– Патрэбна ўсведамленне мэты, а яно з'яўляецца вынікам разумення таго, што было раней, што адбываецца сёння, што будзе заўтра. Галоўнай мэтай з'яўляецца найвышэйшы ўздым дабрабыту ўсяго краю

і шчасце ўсяго народу. Гэта мэта вельмі аддаленая, і сёння мы не маем ніякіх дадзеных, каб сказаць, як будзе выглядаць Літва праз 100 або хоць 50 гадоў. Будучыня залежыць не толькі ад нас, але і ад знешніх уплываў. Аднак канчатковая мэта павінна ўвесь час асвятляць шлях, па якому мы ідем. А шляхі трэба выбіраць такія, каб не зваліцца ў бездань, якую ворагі нашыя могуць для нас выкапаць. Апроч мэты-ідэалу, мы павінны бачыць перад сабой шляхі да вырашэння такіх бліжэйшых задачаў, якія рэальна могуць быць рэалізаванымі. Нельга на першы план ставіць утапічныя дактрыны, бо яны, як багна, могуць надоўга затрымаць у тапанні на адным месцы і нават пазбавіць нас нашых дасягненняў. Нельга пераймаць недавер люду да адукаваныхі больш багатых класаў, бо шматгадовая дзяржаўная няволя ўжо прызвычала нас да гэтага. Гэты недавер знікне, калі адукаваныя маёмасныя класы замест бяздзейнасці займуцца працай не дзеля вузкіх сацыяльных інтарэсаў, але ўсведамлячы сваю грамадскую місію і маючы глыбокае перакананне, што кожны адпаведна таму, якім капіталам, зямлёй або маёмасцю ён валодае, прынясе як ахвяру на грамадскі алтар пэўны адсотак грашыма або працай. На гэтым алтары грош удавы будзе роўны сотне рублёў багатага чалавека, а гадзіна працы заменіць грашовыя выплаты... Калі такая праца пачнецца, калі ахвярнасць стане відавочнай, то людзі адзін за другім пачнуць далучацца да гэтай справы, пакуль усе не будуць ёй захопленыя.

Наш люд – гэта не дзікуны. Ён мае глыбока ўкаранёную агульную з намі мараль і этыку, якія ў ім назапашваліся стагоддзямі і захоўваюцца сёння ў форме (патэнцыяльнай) недатактыльнага запасу. Не хапае толькі агеньчыка асветы, каб назапашаная энергія выбухнула, і гэты люд і звонку выглядаў высокакультурным, свядомым сваіх правоў і сваіх абавязкаў. Пачнем грамадскую працу, пачнем яе самааддана, і хутка знікне недавер. А люд разам з намі будзе давяраць свой лёс тым, хто найболей будзе гэтага дастойны.

Што павінна ўключачь праграма грамадскай працы?

– Гэтая праграма, у першую чаргу, павінна ахопліваць усе бакі сацыяльнага ладу Літвы, які, паводле нашага меркавання, можа быць збудаваны на падмурку Маніфеста 17 кастрычніка 1905 г. і далейшага развіцця канстытуцыйных прынцыпаў, каб найбольш адпавядаць патрэбам краю і духу нашага народу. Гэтая праграма можа быць рэалізаваная толькі праз адпаведнае заканадаўства Дзяржаўнай думы і Дзяржаўнай рады, што дзеля яе эфектыўнасці патрабуе пэўнага часу. Гэта, аднак, не павінна стрымліваць нашу працу, якая будзе грунтавацца на існуючых правах і маніфестах, а таксама ўказах аб пашырэнні свабоды, як ужо адзначалася. Без гэтай папярэдняй працы праграма ва ўсім сваім аб'ёме не можа быць эфектыўна рэалізаванай.

Якая адміністрацыйная арганізацыя найболей адпавядае сёння Літве?

– З улікам таго, што шэсць губерняў, якія ўтвараюць Літву і носяць афіцыйную назву “паўночна-заходніх”, спрадвеку аб’яднаныя сумеснай гісторыяй, звычаямі і адзінствам прававых і гаспадарчых адносінаў, то яны павінны ўтвараць адзіную непадзельную Літоўскую правінцыю з шырокім самакіраваннем для мясцовых справаў у Вільні, а для справаў агульнадзяржаўных мець прадстаўніцтва ў Дзяржаўнай думе і Дзяржаўнай радзе, абраную на падставе агульнадзяржаўных палажэнняў. Кампетэнцыя самакіравання Літоўскай правінцыі, адносіны да адміністрацыйных уладаў дзяржавы павінны быць акрэслены і гарантаваны дзяржаўным заканадаўствам. Апроч *цэнтральнага самакіравання** Літоўскай правінцыі павінна існаваць *акруговае самакіраванне* для некалькіх паветаў, звязаных паміж сабой (наколькі гэта магчыма) агульнасцю народнай мовы і, нарэшце, павінна быць *гміннае самакіраванне* на падставе ўсесаслоўнай гміны. Толькі цэнтральнае самакіраванне ўсёй Літоўскай правінцыі можа стварыць адпаведныя інстытуты, якіх не можа даць сучаснае расейскае губернскае самакіраванне ў цэнтральных губернях, напрыклад, універсітэт, вышэйшыя навучальныя ўстановы іншых катэгорый, краёвы адзел рэгуляцыі землекарыстання, банкі для правядзення парцэляцыі, меліяратыўныя банкі ды інш. Паміж самакіраваннем цэнтральным і гмінным, паводле нашага меркавання, павінна знаходзіцца вышэйназванае акружнае самакіраванне, якое ахоплівала б каля чвэрці тэрыторыі сучасных губерняў.

Якое выбарчае заканадаўства з’яўляецца пажаданым для самакіравання?

– Удзел у выбарах павінен быць усеагульны, бессаслоўны, прыведзены ў адпаведнасць з нормай, выплачваемых падаткаў і павіннасцяў.

Якім павінна быць падатковае заканадаўства?

– Падаткаабкладанне і ўсе павіннасці павінны быць размеркаваныя ў адпаведнасці з колькасцю зямлі і яе коштам, прыбыткам з нерухомай маёмасці, прыбыткам з капіталаў і ўсялякіх прадпрыемстваў незалежна ад саслоўнай прыналежнасці. Пры тым, каб падаткі і павіннасці найменш абцяжарвалі людзей, якія не маюць маёмасці.

Якія грамадзянскія правы найбольш патрэбныя ў Літве?

– Роўнасць усіх веравызнанняў, а таксама поўная свабода для ўсіх веравызнанняў і сумлення. Роўнасць у грамадзянскіх правах усіх незалежна ад нацыянальнасці, веравызнання і пола; роўнасць саслоўяў; свабода слова, друку, сходаў, саюзаў і арганізацый; свабода заняткаў і мес-

* Тут і далей вылучана аўтарам (заўвага рэд.)

ца знаходжання; гарантыя грамадзянскай свабоды, г.зн. недатыкальнасць асобы і жылля без рашэння суда; незалежнасць суда ад адміністрацыйных уладаў.

Што неабходна для народу (нацыі)?

– Школы павінны быць перададзены самакіраванню; мовай выкладання ў пачатковай, сярэдняй і вышэйшай школе павінна быць мова, якую будзе патрабаваць мясцовае насельніцтва; пачатковая адукацыя павінна быць усеагульная, усесалоўная і абавязковая. Апроч таго, кожная нацыя павінна мець права заснавання ўласных школ. У Вільні павінен быць універсітэт і незалежна ад яго ў Вільні або ў іншых гарадах Літвы павінны быць палітэхнічны і аграрнамічны інстытуты, а таксама ніжэйшыя і сярэднія прафесійныя школы, у першую чаргу, сельскагаспадарчыя.

Наколькі неабходна вывучэнне і добрае веданне дзяржаўнай расейскай мовы?

– Вывучэнне расейскай мовы ў сярэдніх і вышэйшых школах, безумоўна, неабходнае, таксама як і вывучэнне гісторыі і геаграфіі Расеі.

Ці павінна існаваць поўная свабода заснавання грамадскіх інстытутаў?

– Усе, незалежна ад нацыянальнасці і веравызнання, павінны мець права заснавання ўласных грамадскіх, культурных, спартыўных і клубных інстытутаў, свабодных ад якіх бы ні было абмежаванняў.

Ці павінны краёўцы мець права першыства ў органах самакіравання і ў дзяржаўных установах, а таксама права карыстання краёвымі мовамі?

– Ва ўсіх органах самакіравання, у дзяржаўных установах, а таксама ў судзе краёўцы павінны мець першыства, а краёвыя мовы – польская, літоўская і беларуская – павінны мець належны ім правы.

Як найлепей можна вырашыць аграрнае пытанне?

– Трэба прызнаць, што насельніцтва краю пастаянна павялічваецца, што прамысловасць застаецца на нізкім узроўні, а г.зн., што лішак насельніцтва не знаходзіць сабе занятка па-за межамі сельскай гаспадаркі або адпраўляецца ў эміграцыю. Неабходна распрацаваць праект такога гаспадарчага развіцця, якое б цалкам адпавядала патрэбам насельніцтва нашага краю. Вопыт Заходняй Еўропы ўказвае на неабходнасць паступовага драблення зямельнай уласнасці на невялікія гаспадаркі. Мы не павінны закрываць на гэты вочы, а цалкам свядома пачаць працу над падрыхтоўкай паступовага пераходу вялікіх зямельных абшараў у рукі вясковага насельніцтва, а менавіта сялянаў, дробнай шляхты ды іншых падобных катэгорый, даючы ім пры гэтым усё, што можа пас-

прыяць паляпшэнню стану зямельных угоддзяў і найбольш эфектыўна выкарыстаць эканамічныя ўмовы для развіцця дробнай прамысловасці. Аграрная праблема ў Літве павінна вырашацца органамі самакіравання эвалюцыйным шляхам у кірунку агульнай камасацыі надзелаў і павялічэння колькасці невялікіх, але моцных гаспадарак праз паступовае набыванне іх уладальнікамі новых угоддзяў і парцэляцыю; праз прадстаўленне ўсялякага крэдыту; развіццё кааперацыі; падрыхтоўку адпаведных інструктараў; ліквідацыю ўсялякіх абмежаванняў, якія не дазваляюць селяніну свабодна карыстацца сваёй уласнасцю; праз урэгуляванне права ўласнасці як для буйных, так і для дробных землеўласнікаў; абавязковую ліквідацыю церазпалосіцы і сервітутаў з правам (у пэўных выпадках) прымусовага адчужэння земляў у адпаведных памерах за аплату па яе рэальнаму кошту, пры гэтым, аднак, каб не парушыць сістэму гаспадаркі дадзенага фальварку або вёскі.

Скарбовыя, апанажовыя і прыватныя землі, набытыя праз сялянскі банк, органы самакіравання падвернуць распарцэляцыі выключна для патрэбаў мясцовага насельніцтва, г.зн. для насельніцтва Літоўскай правінцыі.

Што неабходна зрабіць для сельскагаспадарчых рабочых і рабочых фабрычнай прамысловасці?

– Для сельскагаспадарчых рабочых і рабочых фабрычнай прамысловасці павінны быць распрацаваны спецыяльныя статуты і створаны спецыяльныя інстытуты, якія забяспечаць быт рабочых і іх сем'яў і будуць ствараць падмурак для культурнага і гаспадарчага развіцця масаў. Таксама неабходна стварэнне інстытутаў, якія б разбіралі спрэчкі паміж працадаўцамі і працаўнікамі.

Як трэба ставіцца да пастаянных жыхароў краю рускай нацыянальнасці ды іншых нацыянальнасцяў у Літве?

– Стаўленне да пастаянных жыхароў краю рускай нацыянальнасці ды іншых нацыянальнасцяў павінна быць цалкам братэрскім, як да нашых суграмадзянаў, якія ва ўсіх грамадскіх справах працуюць разам з намі для добра краю.

Як трэба ставіцца да жыдоў?

– Прызнаём жыдоў раўнапраўнымі суграмадзянамі і і будзем імкнуцца жыць з імі ў братэрскай згодзе настолькі, наколькі яны самі захочуць застацца актыўнымі грамадзянамі нашага краю і будуць прымаць шчыры ўдзел у грамадскай працы. Не хочам, каб наш край стаў для жыдоў зямлёй выгнання і дзеля таго жадаем адмены рысы жыдоўскай аселасці і магчымасці пражываць на тэрыторыі ўсёй дзяржавы.

Што рабіць, калі не атрымаем лепшага заканадаўства?

– Перш за ўсё трэба даць адукацыю нашым дзецям, бо адукацыя – гэта падмурак усяго. Хто можа, няхай вучыць дзяцей у сваёй хаце.

Будзем збірацца сем'ямі і вучыць дзяцей сумесна. Будзем засноўваць школы паўсюдна, дзе гэта мажліва, выкарыстоўваць асветніцкія арганізацыі і падтрымліваць іх па меры мажлівасці. Будзем ствараць сельскагаспадарчыя і спажывецкія гурткі, асветніцкія таварыствы, ашчадна-крэдытовыя касы, суполкі малочнікаў і гандляроў ды інш. Не адкладаючы, трэба рабіць усё, што можна дзеля ўрэгулявання аграрных адносінаў. Пры гэтым трэба выкарыстоўваць існуючыя павятовыя камітэты па справам зямельных уладанняў. Калі штодня хоць на кропельку нечага прыбудзе, то праз год шмат што будзе зроблена. Трэба вывучаць тыя правы, якія мы маем і карыстацца імі, каб не саступаць безпраўю. Адмовімся ад усялякай раскошы, бо на гэта не маем сродкаў, аднак не будзем іх шкадаваць на ўсё, што спрыяе развіццю асветы, што ўмацоўвае мараль і дух, уздымае асабісты і агульны дабрабыт. Трэба прызвычаіцца да парадку і да пастаяннай працы. Нельга губляць час. З усяго гэтага іншае будзе выходзіць, як нітка з катушкі... і хутка наступіць агульнае паразуменне, а Бог будзе спрыяць нашай працы.

Пераклад з польскай мовы А.Смаленчука